

TALLINNA ÜLIKOOLI RAHVUSVAHELISTE SOTSIAALUURINGUTE KESKUS

Noorte sotsiaalse tõrjutuse projekti raport nr 4

KÕRVALE JÄÄNUD NOOR KUI KOHALIKU TASANDI VÄLJAKUTSE: NOORTEGA TÖÖTAVA SPETSIALISTI VAADE

RASI toimetised nr. 19

RASI

**TALLINNA
ÜLIKOOL**

Raili Nugin, Marge Unt, Triin Roosalu

Veebruar 2022

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

HARIDUS- JA NOORTEAMET

Rahvusvaheliste Sotsiaaluuringute Keskus (RASI) on Tallinna Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituudi sotsiaalteaduslik interdistsiplinaarne teadus- ja arenduskeskus, mis teostab teadusprojekte. RASI teadurid on tegevad ekspertidena ühiskonnaelu analüüsimisel ja kujundamisel. TLÜ RASI uurimisteemad hõlmavad ühiskondliku ebavõrdsuse (või ka kihistumise) erinevaid tahke – sugu, rahvus, vanus, põlvkond, haridus, ametipositsioon. Viimastel aastatel on hakatud suurt tähelepanu pöörama elukestva õppe problemaatikale kui eluteed kujundavale ja sotsiaalset sidusust Eestis ning laiemalt kogu Euroopa Liidus tagavale tegurile. Teine uuem temaatika osakonna uurimistöös on seotud aktiivse vananemise küsimustega.

Aruanne on valminud projekti „Noorte sotsiaalne tõrjutus“ raames, mille tegevusi rahastatakse haridus- ja teadusministri kinnitatud ning Haridus- ja Noorteameti poolt elluviidava Euroopa Sotsiaalfondist kaasrahastatud programmi „Tõrjutusriskis noorte kaasamine ja noorte tööhõivevalmiduse parandamine“ tegevuse 6.4 „Teadmiste suurendamine noortest ja noortele suunatud tegevuste mõjust“ vahenditest.

Vaata ka teisi projekti raames valminud aruandeid:

- [Noorte palgavaesus Eestis 2007-2020](#)
- [Tõrjutusriskide maandamine töö ja õppimisega: teenindussektori algaja töötaja näide](#)
- [Noorte tõrjutusriskide maandamine töökohal: tööandja võimalused teenindussektori näitel](#)
- [Kõrvale jäänud noor kui kohaliku tasandi väljakutse: noortega töötava spetsialisti vaade](#)
- [Noorte tõrjutusriskide lood: isikud ja vinjetid](#)
- [TASK-U: Noorte mitmetasandilise sotsiaalse kaasatuse dünaamiline mudel](#)

Nugin, R., Unt, M., & Roosalu, T. (2022). *Kõrvale jäänud noor kui kohaliku tasandi väljakutse: noortega töötava spetsialisti vaade*. RASI toimetised nr 19. Tallinna Ülikool. <https://www.tlu.ee/yti/teadusrahvusvaheliste-sotsiaaluuringute-keskus/repositoorium>

ISSN 2613-733X

ISBN 978-9949-29-610-1

Kontaktandmed

Rahvusvaheliste sotsiaaluuringute keskus
Uus-Sadama 5, 10120 Tallinn
Koduleht: <http://www.tlu.ee/rasi>
Telefon: 619 9860
E-post: راسي@tlu.ee

RASI sotsiaalmeedias

Twitter https://twitter.com/rasi_iiss
Facebook
<https://www.facebook.com/TLURASI/>

Raporti valmimisse panustasid lisaks autoritele veel teisedki Tallinna Ülikooli töögrupi liikmed intervjuude läbiviimise ja raporti kommenteerimise kaudu. Täname siinkohal Margarita Kazjuljat, Marti Taru, Ilona-Evelyn Rannalat ning Maaris Raudseppa. Eriline tänu kuulub intervjuueeritud spetsialistidele ja tagasiside seminaril osalejatele. Suur tänu sisukate arutelude ja tagasiside eest, Liisi Noode, Martti Martinson ja Reelika Pirk!

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	4
1. Teoreetilised lähtekohad	5
2. Uuringu metodoloogia	7
3. Metoodika ja valim	9
4. Analüüs	11
4.1. Institutsionaalsetele teguritele omistatavad probleemid noorte tõrjutuse ennetamisel KOV tasandil	11
4.1.1. Täiskasvanuks saamisest tulenevad probleemid	11
4.1.2. Isikuandmete kaitse seadus	15
4.1.3. Hallid alad asutuste vahel	17
4.1.4. Projektipõhisus kui probleem	22
4.1.5. Muud institutsionaalsed probleemid	24
4.2. Sotsiaalmajanduslikust või tervislikust taustaga seostatavad probleemid tõrjutusriski ennetamisel	27
4.2.1. Keeleoskus ja kodakondsus	27
4.2.2. Keeruline perekondlik taust	29
4.2.3. Haridusliku erivajaduse ning vaimse tervise häiretega noored	33
4.3. Hoiakud ja noorte agentsus	36
4.3.1. Heitunud, ebakindlad, häbelikud noored	36
4.3.2. Liiga kõrgete nõudmistega või liiga mugavad noored	38
4.3.3. Hakkajad noored	41
4.4. Toimivad praktikad tõrjutusprobleemide lahendamisel	42
4.4.1. koostöö olulisus	42
4.4.2. kuulamine, toetus ja kannatlikkus	43
5. Kokkuvõte	46
6. Viidatud allikad	48

Sissejuhatus

Antud raport on üks väljund Noorte sotsiaalse tõrjutuse projektist, mille üldiseks eesmärgiks on aidata kaasa kohaliku omavalitsuse (KOV) tasandil suurema sotsiaalse sidususe tekkimisele nii asutuste vahelistes protsessides kui ka noorte parem lõimitus ühiskonda ja kogukonda. Antud raport aitab selgitada välja, milline on noorte sotsiaalse tõrjutuse ennetamisele ja riski vähendamisele suunatud tegevuste jõustamine kohaliku omavalitsuse tasandil noortega otseselt töötavate spetsialistide silme läbi.

Miks kohalik tasand ja miks eelkõige otse noortega kokku puutuvate spetsialistide vaade? Ühelt poolt on noortega tegelev spetsialist noorte jaoks riigi ja KOVi 'näoks'. Mulje, kas minust hoolitakse ja kas saan loota raskel hetkel toele, tuleb enamasti konkreetsetest kogemustest ja kokkupuudetest konkreetsete KOV tasandil töötavate tugispetsialistidega. Teisalt on õppiva organisatsiooni ja võrgustiku puhul ülimalt väärtuslik otseselt noortega kokku puutuvate spetsialistide vaade, kuna neil on ka probleemkohtadest ja väljakutsetest detailne taju igapäevaselt noori toetades ja võimestades. Niisiis muutub poliitika tegelikkuseks noorte jaoks läbi 'eesliini' töötajate, kuigi spetsialistid töötavad riigi tasandil ametkondade tööd reguleerivate seaduste, näiteks sotsiaalhoolekannet reguleerib Sotsiaalhoolekande seadus ja kohaliku omavalitsuse eeskirjadest, määrustest ja kordadest. Oluline osa sotsiaalteenuseid ongi kohaliku omavalitsuse pädevuses, mis loob variatiivsuse KOV-ide vahel, kuna konkreetse sihtrühma sotsiaalse tõrjutuse risk, aga ka prioriteetsus, koostöömustrid eri osapooltega ja pakutavate teenuste katvus ja hulk võivad olulisel määral erineda.

Raport toob välja, millised on noortega otse kokku puutuvate töötajate arvates kõige olulisema probleemid, mis on nende põhjused, mida hetkel tehakse nende probleemide ületamiseks ja millised tegevused sellele veelgi kaasa aitaksid ja kes võiks neid tegevusi eest vedada.

Seeläbi aitab antud analüüs kaardistada ja mõista asutustes ja asutuste vahelises koostöös toimuvaid protsesse, et anda sisend teenuste korraldamise protsesside ja süsteemide arenduseks vajalike meetmete ja tegevuste kogumi määratlemiseks ning võtta neid arvesse meetmete sisustamisel tegevus- ja tulemuskriteeriumidega.

Raporti alguses tutvustame teoreetilisi lähtekohti, millest lähtume uuringuandmete analüüsil. Seejärel tutvustame uuringu ülesehitust ning metodoloogiat. Sellele järgneb analüüs, mis on tinglikult jaotatud nelja ossa. Esimeses osas analüüsitakse noorte kõrvalejätusega tegelemisel tekkivaid institutsionaalseid probleeme ja takistusi. Teine osa tutvustab peamisi uuringus välja tulnud sotsiaalmajanduslikke põhjuseid, mis mõjutavad noorte tõrjutusriski langemist. Kolmandas osas räägitakse uuringus osalenute poolt välja toodud teguritest, mis on seotud erinevate noorte hoiakutega. Neljas osa tutvustab toimivaid praktikaid, mida kohaliku omavalitsuse tasandil on välja toodud noorte kõrvalejäämise vältimisel.

1. Teoreetilised lähtekohad

Heaoluriik aitab kaasa elutee institutsionaliseerumisele (Kohli, 1986; Leisering & Leibfried; 1999). Väga üldisel tasemel, lapsepõlv on institutsionaliseeritud läbi perepoliitika ja haridussüsteemi, vanadus läbi pensionisüsteemi. Täiskasvanute puhul eeldatakse üldjuhul tööturul osalemist ja probleemide korral on toetamine lahendatud läbi sotsiaalsüsteemi. Heaoluriikide kirjanduses on toonitatud sotsiaalse investeringu lähenemist (Morel et al., 2012; Garritzmann, et al., 2019). Sotsiaalse investeringu eesmärgiks on mobiliseerida, luua ja hoida inimkapitali (Hemerijck, 2015), et aidata inimestel üle saada rasketest elusündmustest või – perioodidest ja saada finantsiliselt iseseisvaks tööturul osalemise kaudu. Sotsiaalse kodakondsust on seostatud kõige enam kolme suure eluetapiga – lapsepõlv, tööealised ja vanemaealised. Vähem on pööratud tähelepanu ülemineku etappidele nagu täiskasvanuks saamine (Unt et al 2021). Siiski on mitmeid mõjukaid autoreid, kes on analüüsinud noorte heaoluriigi tüpoloogiat (Gallie & Paugam, 2000; Walther, 2006; Chevalier, 2016). Need on käsitlenud noorte olukorda kontinentaal Euroopas ja Suurbritannias ja harvem Lõuna- Euroopas. Väga harva (erand nt Lauri & Unt, 2021) on mõtestatud noorte sotsiaalset kodakondsust Ida-Euroopas.

Kuidas üldse mõista sotsiaalset kodakondsust? 2017 aastal Euroopa Komisjon tõi välja, et sotsiaalne kodakondsus on riigi võime tagada piisav turvavõrk, et inimesed saaksid kasutada oma kogu potentsiaali elada oma elusid ja ühiskond saaks toimida (European Commission, 2017, lk. 19), selles sisaldub nii materiaalne hakkamasaamine igas ajahetkes kui ka toimijate võimekuste/autonoomia toetamine pikas perspektiivis. Kolmandana sotsiaalse kodakondsuse printsiibina on toodud sihtrühmade võimaluses kaasa rääkida ühiskonnas, sh endale suunatud teenuste arendamisel.

Noorte sotsiaalne kodakondsus sõltub heaoluriigi aluseks olevatest printsiipidest. Täiskasvanuks saamine heaoluriigi perspektiivist tähendab majanduslikku iseseisvust oma vanematest. Selline iseseisvus on võimalik saavutada laias laastus kas läbi tööturuosaluse või läbi sotsiaaltoetuste. Tegelikult loomulikult noored kombineerivad sissetulekuid erinevatest allikatest, finantsiline iseseisvus võib olla saavutatud ka uue (enda) pere loomise kaudu.

Van de Velde (2008) ja Chevalier (2016) eristavad pere- ja individipõhist sotsiaalset kodakondsust. Ühe järgi noored on nähtud kui pere osa ja teise järgi kui iseseisvad täiskasvanud. 'Perepõhise' lähenemise puhul oodatakse, et vanemad toetavad lapsi koolitee lõpuni ja isegi kauem. Ka tudengite toetused sõltuvad vanemate sissetulekust. Vastandina on maades, kus on 'individuaalne' noorte sotsiaalne kodakondsus, noored peale teatud iga (nt 18) kui iseseisvad heaoluriigi subjektid ja ka tudengitele mõeldud toetused ei sõltu nende vanemate sissetulekust. Enamasti kattub noorte sotsiaalne kodakondsus kodust lahkumise ajatusega. 'Perepõhise' sotsiaalse kodakondsuse režiimiga riikides lahkutakse üldiselt hiljem ja 'individuaalse' sotsiaalse kodakondsuse režiimiga riikides lahkutakse vanematekodust vara. Eesti on selles mõttes vastuoluline riik, et meil küll lahkutakse keskmiselt suhteliselt varakult vanematekodust, aga sotsiaalsüsteemi jaoks loetakse laps oma vanematega seotuks kuni 24. aastaseni, nii kaua on vanematel oma lapse ülalpidamiskohustus (vt Perekonnaseadus, Perekohustuste seadus).

Antud raportis keskendume kohaliku omavalitsuse tasandil otse noortega kokku puutuvate spetsialistide välja toodud kitsaskohadele ja lahendustele noorte toetamisel iseseisvuse poole. Lisaks riigi ja kohaliku omavalitsuse tasandi poliitikatele ja teenustele mängib sotsiaalse

kodakondsuse tagajana üliolulist rolli ka pere ning tööturg (Esping-Andersen, 1990), mis siinkohal jäävad laiemaks kontekstiks.

2. Uuringu metodoloogia

Eestis on noorte sotsiaalse kaasamise ja osalemise poliitika tugevalt seotud teiste riiklike poliitikavaldkondadega. Samas lähtub see suurel määral Euroopa Liidus kokku lepitud suundumustest ja prioriteetidest, mida riigi tasandil rohkem või vähem valikuliselt arvesse võetakse ja kohalike prioriteetidega kohaldataks.

Riigi tasandi ühiskondlikke norme väljendav või eest vedav poliitikaraamistik ei jõua sihtrühma – antud juhul tõrjutusriskis nooreni – otse, vaid valdkondliku ja piirkondliku poliitikakujundamise ja elluviimise tulemusena. Poliitikameetmeid vahendavad just kohaliku tasandi eksperdid, kes tänu oma ametikohaga kaasnevale sotsiaalsele rollile noorega kokku puutuvad: noorsootõtaja, töötukassa spetsialist, sotsiaaltöötaja, sotsiaalpedagoog ja muud asjassepuutuvad võtmeisikud.

Nii on arusaadav, et teel Euroopa tasandi poliitikakujundaja töölaualt tuge vajava nooreni läbib poliitika mitmeid prioriteetide ümbersõnastamise, eesmärkide kohaldamise ja lihtsalt praktikasse viimise käigus ratsionaliseerimise etappe. Seda protsessi saab vaadelda nn poliitika teeraja (i.k. *policy trail*, vt nt Maiztegui-Oñate et al., 2019) metafoori kaudu, mis toob esile otsustus- ja elluviimise tasandid, millel toimuvast konkreetse poliitilise algatuse tõhusus sõltub. Kuivõrd tavapäraselt jäävad eri tasandite vahel vastutuse jagamisel poliitika sisuga toimuvad muutused varjule, omandades nii teatud määral implitsiitse iseloomu, siis aitavad poliitika sisu olemuse juures selgust luua elluviijate arvamuste ja kogemuste kaardistamisele ja mõistmisele keskenduvad analüüsid. Nii on siinse analüüsi keskmes just KOV tasandi praktikute vaade, kelle ühe tööülesandeks on panustada noorte sotsiaalse tõrjutuse ennetamisele.

Avamaks, kuidas kohaliku tasandi praktikud noorte sotsiaalse tõrjutuse teemat mõtestavad ja sisustavad ning milliseid takistusi noorte sotsiaalse tõrjutuse ennetamisel näevad, rakendame analüütilise raamistikuna nii-öelda *mis-on-probleem-* (*what is the problem represented to be (WPR)*) lähenemist, mille oleme kohandanud Carol Bacchi (2012) analüütilisest raamistikust. See võimaldab käsitleda KOV praktikuid poliitikat ellu viivate ja selle kaudu ka seda kujundavate ekspertidena.

Võttes eeskujuks varasemad valikuid problematiseerivad uuringud Eestis kasutame poliitikaraami sõnastamisel Mieke Verloo (2005) pakutud neljasammulist raamistikku, mis eristab poliitikaraamis nelja komponenti: **diagnoos (milles seisneb probleem?)**, **põhjuslikkus (mis või kes on süüdi?)**, **prognoos (milles seisneb lahendus?)**, **üleskutse tegevusele (kes peaks probleemi lahendama?)** (vt Verloo, 2005, lk. 24). Küsimused, mis aitavad siinkohal poliitikaraame tuvastada on järgmised: milles seisneb probleem, mida tuleb lahendada; keda see probleem mõjutab; mis asjaoludel probleem ilmneb või taaskerkib; mis on eesmärk, mida peab eesmärgile jõudmiseks ette võtma; kes peab ette võtma; millele toetatakse oma väited (Verloo & Lombardo, 2007, lk. 35). On oluline, et iga poliitikaraamistus hõlmab nii probleemipüstitust kui ka lahendust. Seepärast võib praktikute kasutatavad noorte sotsiaalse tõrjutuse ennetamist ilmetavast probleemikirjeldused ning tõhusat ennetamistööd raskendavad probleemid avada just selliste poliitikaraamistuste võtmes.

Käsitledes seda, *kuidas vaadeldavat probleemi esitatakse*, kasutasime Verloo neljasammulist lähenemist, siis varjatud tähenduste väljatoomisel lähtume Bacchi pakutud küsimustest: millised eeldused peituvad sellise probleemi esituse taga, kuidas on esile kerkinud just selline probleemi

esitus; mis on sellise probleemi esituse puhul jäänud vaidlustamata, millest vaikitakse, kas probleemist saab ka teistmoodi mõelda; ja millised on sellise probleemi esituse tagajärjed.

Sellise tervikliku raamistiku kasutamine võimaldab meil käsitleda probleemi-representatsioone sisulist poliitikaprobleemi avavana, vaatamata asjaolule, et KOV tasandi esindajate loetletud probleemide nimekiri ei pruugi olla hõlmav. Õigupoolest tuleb isegi arvestada, et töötajad kui kohaliku tasandi eksperdid toovad intervjuus esile just neid aspekte, mis neile sel hetkel eriti asjakohasena paistavad või aitavad neil esitada oma tööd vastutustundlikus, sotsiaalselt soovitavas ja ootuspärasel võtmes. See ei välista, et neil oleks süvenedes võimalik teemasid lisada. Samuti on võimalik, et KOV tasandil esinevad ekspertide ja ametnike tajutu kõrval veel muud probleemid, või et mõni neist, mida ametnikud välja toovad, on muude probleemide kõrval, mida ei nimetata, isegi ebaolulised või vähemalt teisejärgulised. Siinse aruande koostamisel on aga fookuses just kohaliku tasandi spetsialistide-praktikute esitatud arvamused ja hoiakud, et nende toel eristada laiemaid poliitika-diskursuste raamistusi.

3. Metoodika ja valim

Lähtusime uuringu koostamisel sellest, kuidas võimalikult palju jõuda erinevate kohaliku omavalitsuse noorsootöötajate ja sotsiaaltöötajate praktikate teadasaamiseni ning selgitada välja omavalitsustöötajate arusaamad peamistest probleemidest noorte tõrjutusriski vähendamisel ning nende arvamused ja ettepanekud noorte võimestamiseks. Tahtsime teada saada, mis on uuritavate arvates noortega tegelemise praktikate tugevused, piirangud, vajalikud edasiarendused ning kuidas toimivad praegused süsteemid. Soovisime hinnata, millised on omavalitsuste kogemused noorte tõrjutusriskist väljaaitamisel ning ka koostööst omavalitsuse ja riiklike struktuuride erinevate asutustega. Projektis on kesksel kohal KOV tasandi analüüs.

Kohaliku tasandi eripärade väljaselgitamiseks valisime välja neli omavalitsust. Soovime valimisse kaasata võimalikult heterogeense taustaga piirkondi, mis erineks nii sotsiaalse, haridusliku, aga ka tööturu tingimuste ja -tausta tõttu ja rahvusliku ning etnilis-kultuurilise koosseisu osas. Meie hinnangul on valimisse valitud piirkondlikud erinevused ning geograafilised kaugused (nt pealinnast) märkimisväärsed. Kaasasime valimisse nii jõukamaid kui majanduslikult kehvemas seisus piirkondi, linnalisi asulaid kui ka perifeerseid asukohti. Seetõttu langes valik neljale omavalitsusüksusele: Tallinn, Sillamäe (Ida-Virumaa), Valga vald (Valgamaa) ja Saaremaa vald. Tallinn ja Sillamäe on linnalised asulad, mis on erineva noorte töötusastmega ning pakuvad noortele erinevaid eneseteostuse võimalusi (haridus, huviringid). Tallinnas on töötus väiksem ning võimalused suuremad, Sillamäel vastupidi. Saaremaa vald on näide geograafilises mõttes perifeersest vallast, mis aga sotsiaalses mõttes võrreldes teiste Eesti valdadega on suutnud hoida noorte hõivatuse numbrid kõrged. Sotsiaalse poole pealt kehvemas seisus on aga nii Valgamaa kui Sillamäe. Valgamaal näiteks on Eesti üks kõrgemaid puuetega noorte arve Eestis (Servinski et al., 2019, p. 24), aga ka suurim põhi- või madalama haridustasemega noorte osakaal omaeliste seas (Telpt, 2019, lk. 47), samuti on suur töötute osakaal noorte seas (ibid: 52). Huvikooli õpilaste osatähtsus on väiksem taas Valgamaal (Tasuja, 2019, lk. 72), sealjuures pole huvikoolide arv tuhande noore kohta sugugi seal Eesti väiksem. Tallinnas on see number kõige suurem. Valimis olevatest valdadest on noore elukoha kõige kaugem keskmine kaugus lähimast noortekeskusest Saaremaal (5,1-10km), järgneb Valga (2,1-5km) ning kõige lähemal on noortekeskus Sillamäe ja Tallinna noorele (ibid: 77). Sillamäel ja Valga vallas on võrreldes teiste maakondadega väiksemad sündimuse näitajad ning nii Valgamaal kui Ida-Virumaal on väljarännanute hulk suurem kui teistes maakondades (Tammur, 2019, lk. 30). Nii Sillamäel kui Valgamaal on põlisrahvusest erinevaid keelelis-kultuurilised kogukondi. Sillamäel domineerib venekeelne kogukond, Valgamaal on lisaks nii venekeelne kui ka romade kogukond. Kokkuvõtvalt peaks valim katma nii piirkonnad, kus sotsiaalne tõrjutus on potentsiaalselt väga suur, kui ka need, kus see on väiksem.

Empiiriline baas põhineb intervjuudel noorsootöötajate, töötukassa spetsialistide, sotsiaaltöötajate, sotsiaalpedagoogide ja teiste asjassepuutuvate võtmeisikutega ning tõrjutusriskis noortega. Peamine rõhk on omavalitsuse tasandil eripärade väljaselgitamisel, seetõttu on ka valimis põhiliselt noortega tegelevad võtmeisikud (N=22). Noorte endi kogemus illustreerib omavalitsuse praktikaid ning seepärast on nende intervjuueeritavate arv väiksem (N=10). Eesmärk oli intervjuuerida igas piirkonnas omavalitsuse tasemel 4 spetsialisti, et selgitada välja spetsialistide hinnangud nende töös esinevate probleemide kohta, nende koostöö ulatus ja võimalused, probleem- ja kitsaskohad institutsionaalsel tasemel, suhtluse võimalused noortega, noortele ligipääsemise võimalused ning nägemuse selle kohta, kuidas nad näeksid, et seda olukorda saaks parandada. Valimi koostamisel kasutasime kohalike omavalitsuste, koolide, noortekeskuste kodulehekülgi, kust leidsime kontakte. Samuti toimus lumepallimeetod – saime

kontakte intervjuueeritavate käest. Töö käigus valim suurenes ning kahes omavalitsuses intervjuueerisime kuut informanti, ühes viit ning ühes nelja. Intervjuueeritavatega leppisime intervjuu kokku enamasti e-kirja teel, vahel ka telefonitsi. Kõigile intervjuueeritavatele tutvustati nõusolekuvormi abil nende õigust uuringu jooksul uuringust loobuda, jätta vastamata ebasobivatele küsimustele, võtta küsimuste korral ühendust uurimisgrupi juhiga ning nad andsid nõusoleku oma intervjuu kasutamiseks teaduslikel eesmärkidel. Intervjuudele oli ligipääs vaid uurimisgrupi liikmetel.

Informante intervjuueerisime küsitluskava alusel, mis koosnes kahest peamisest teemaplokist: (a) noortekesksed küsimused (kuidas jõutakse noorteni, millised on noortega seotud praktikad, kuidas sujub noortega koostöö, millised on peamised probleemid ja millised lahendused ja meetodid on osutunud edukateks); (b) institutsionaalse tasandi küsimused (kuidas ja milliste asutustega tehakse koostööd, kuidas sujub koostöö, millised on selle kitsaskohad, kuidas hinnatakse töötulemusi). Peamine intervjuueerimise meetod (N=17) oli poolstruktureeritud süvaintervjuu, mille viisid läbi neli erinevat uurimisgrupi liiget (Covid-19 situatsiooni tõttu) kas elektrooniliste kanalite kaudu (N=15) või (olukorra leevenedes) näost-näku intervjuu abil (N=2). Kaks intervjuud toimusid fookusgrupi formaadis. Intervjuud toimusid peamiselt intervjuueeritava emakeeles (eesti või vene), välja arvatud kahel juhul, mil intervjuueeritav eelistas anda intervjuu eesti keeles.

Intervjuud kestsid 40 minutist nelja tunnini, keskmine intervjuu aeg oli 1,5h. Intervjuud salvestati ning transkribeeriti sõna-sõnalt (va ühel juhul, mil intervjuu kestis neli tundi, sel puhul kasutati ka kokkuvõtvat meetodit). Transkribeeritud intervjuud kodeeriti andmeanalüüsi programmis NVivo.

Ehkki käesolev analüüs on võtnud keskmesse noore ja tema vajadused, lähtume analüüsi struktureerides peamiselt raporti peamisest eesmärgist – uurida, millised on peamised probleemid tõrjutuse vähendamisel omavalitsustes ning milliseid edukaid praktikaid nende lahendamisel omavalitsustel on. Seetõttu ei arvesta me analüüsis eraldiseisvalt Levitas *et al.* poolt välja toodud noorte tõrjutuse erinevaid dimensioone (ressursid, osalus ja elukvaliteet, vt Levitas *et al.* 2007), vaid koondame tinglikult kõik dimensioonid ühte ning vaatame, milliste probleemide tõttu tõrjutusriskis olevaid noori on omavalitsustel keeruline aidata ning milliseid võimalusi selleks leitakse.

Tõrjutusriski noorte probleemide pundar ja selle lahendamise võimalused jagame käesolevas analüüsis laias laastus kolme ossa – (a) probleemid, mis tulenevad institutsionaalsetest põhjustest (seadused, institutsionaalne korraldus, asutuste struktuur); (b) probleemid, mis saavad alguse indiviidide sotsiaalmajanduslikust taustast (perekondlik taust, sõltuvusprobleemid); ning (c) probleemid, mille läte on (intervjuueeritud võtmeisikute hinnangul) noorte hoiakutes. Siinjuures on oluline siiski rõhutada, et kõik nimetatud murekohad on omavahel tihedas seoses ning sõltuvuses ning nende lahterdamine on mõneti meelevaldne. Ometi on oluline neil tasanditel vahet teha, sest probleemide lahenduste võti on kõigi puhul ilmselt pisut erinev.

Käesolev analüüsi osa ongi jagatud nendeks analüüsiüksuste järgi alapeatükkideks.

4. Analüüs

4.1. Institutsionaalsetele teguritele omistatavad probleemid noorte tõrjutuse ennetamisel KOV tasandil

4.1.1. TÄISKASVANUKS SAAMISEST TULENEVAD PROBLEEMID

Üks verstaaposte noore inimese elus on kindlasti täisealiseks saamine. Ometi kaasnevad sellega omavalitsuse seisukohalt mitmed probleemide sõlmed, eriti tõrjutusriskis noortega seondult. Institutsionaalses mõttes on omavalitsuse struktuurid jaotatud sageli selliselt, et alaealistega tegelevad ühed struktuuriüksused ning täisealistega teised. Näiteks rääkis Ave enda kogemusest sotsiaaltöö valdkonnas:

... see noor oma pere ja omaenda probleemidega on kuni kaheksateistkümnenda eluaastani lastekaitse vaateväljas. Ja sinnamaani tegelikult saab öelda, et temaga tegeletakse intensiivselt /.../ Kui see laps saab nüüd kaheksateist, siis muutub ka see süsteem selliseks, et tema ise peab pöörduma abi saamiseks. Et täiskasvanud, ütleme, sellele kaheksateistkümnendaastasele, kes tegelikult täidab ju veel koolikohustust, no ütleme, ka seal gümnaasiumiastmes, eks-ju, ja ta.. teatavas mõttes on ikkagist laps - ta on ülalpeetav, ta vanematel peaks olema nagu mingisugune vastutus, aga me ei saa seda enam nõuda, sest tegemist on täiskasvanud inimesega. Noh. Ja sotsiaalsüsteemis, eks-ole, ütleme siis, väljaspool lastekaitset, kes tegeleb täiskasvanutega, on see asi ikkagist niimoodi üles seatud, et abivajav inimene tuleb ise abi otsima. Noh. Ja kui me räägime siis iseenda eluga kimpu jäänud noorest ja tal ei ole ka selles mõttes sihukest... taustajõudusid või perekonda või kogukonda seal taga, kes tegelikult toetaks ja aitaks, siis... No ja sotsiaaltöötaja ise ju ei teagi teinekord, et selline on... Et me oleme siin isekeskis mõelnud, et kuidas meil selliste probleemsete laste täiskasvanuks saamisel selle pere üleandmine sotsiaalsüsteemi oleks selline, et ta ei kukuks ära sinna vahele. Ja seal on, ütleme, noore inimese elus ka see aasta aega, mis ta ripakile jääb, võib olla tegelikult väga selline saatuslik.

Ave lisas, et ka asenduskodu teenusel olevad lapsed on koolide lõpuni väga hästi turvatud, ent sealt edasi võivad tekkida nn augud, kus ühelt vastutusosalalt teisele üleminek ei pruugi kulgeda sujuvalt ning noor jääb kahe silma vahele. Osades valdades on selleks ette nähtud nn **üleandmisprotseduurid**. Samas võivad need takerduda andmekaitse taha, sest kui noor saab täiskasvanuks, ei tohi ilma tema nõusolekuta tema isikuandmeid enam edastada. Nii toimuvad ka näiteks erinevad noorte probleeme lahendavad koostöö-ümarlauad (sotsiaaltöötaja, sotsiaalpedagoog, politsei, noorsootöötaja) peamiselt alaealiste noorte osas, ent täisealiste puhul on selliseks ümarlauaks vaja asjaosalise nõusolekut. Kuna lastekaitse on ühed seadused ja normid ning sotsiaalhoolekandel teised, siis arvas Ave, et **abi oleks näiteks vaheetappidest**, mis aitaks noorele paremini tuge pakkuda. Paremini suudetakse neid probleeme lahendada kohtades, kus on väikesed kogukonnad ning inimesi ja nende probleeme teatakse.

Asenduskodu- ja lastekodulaste olukord on Ave sõnul mõneti paradoksaalne. Ühelt poolt pakub vald neile igakülgset materiaalselt kindlustatust (huviringid, ekskursioonid), mida paljudel madala sissetulekuga noortel pole ja seetõttu on nad harjunud võib-olla teatud asju liiga iseenesest mõistetavalt võtma. Selline iseenesestmõistetavus võib takistada neil sujuvat iseseisvumist, sest materiaalse toetusega ollakse harjunud. Teisalt tõid jälle mitmed võtmeisikud

välja asjaolu, et kuigi vald suudab näiteks lastekodust või asenduskodust ellu astuvat noort toetada finantsiliselt ja ehk pakkuda korterigi, on kõigil vaja ka moraalset tuge, mida noorele pakub enamasti nende pere. Siin võivad aga tekkida puudujäägid.

Seega on nad täiskasvanuks saades ühelt poolt harjumatus olukorras ilma materiaalse toeta, teiselt poolt aga napib ka moraalset toetust ja nii on teelt libisemine kerge tulema. Ühte sellist täiskasvanustaatusesse ülemineku tõttu „auku kukkumise“ juhtumit kirjeldas sotsiaalpedagoog Piret, jutustades noorest naisest, kelle vaimse tervise häire vajas tähelepanu ja ravimeid. Kuni noor oli väikeses maakohas lastekaitsetöötaja huvioribiidis, toimis kõik hästi. Täisealiseks saades kolis ta linna ning ei võtnud enam ravimeid – järgnesid toitumishäired, juhuslikud seksuaalsuhted ning muud probleemid. Kooli sotsiaalpedagoog märkas noort, helistas omavalitsusse ning uuris, kes selle inimese eest vastutab:

Ütleme nii, et lastekaitsetöötaja andis ta nagu üle, aga samal ajal nagu... Tal mingi tugiisik küll oli, aga keegi temaga nagu sellel teemal ei olnud tegelenud. /.../ Ta kõik rohud viskas prügikasti. /.../ Ja... ja see läkski selleni välja, et me ikka püüdsime temaga siin hakkama saada ja meile öeldi lõpuks siis nii, et noh, ma ei tea, kõik ootavad, et ärgu võtku siis rohtusid, aga et... et kuni saab ta haiglasse. See tähendab seda, et see olukord pidi eskaleeruma. Meie ütlesime, et me ei soovi, et see koolis eskaleerub. /.../ Aga tegelikult oligi siis selline juhtum, kus meil /.../ rühmajuhataja helistab, et "Kuule, et see neiu nagu oli öelnud kellelegi, et kui oleks püstol, ma laseksin praegu kellegi maha." Ma ütlesin, et nüüd on küll see koht, et ole hea, kutsu kiirabi, sest et ilmselgelt ta vajab haiglaravi. Ja siis... ja siis me saime ta haiglasse. Seal ta stabiliseeriti ära, ta tuli tagasi, aga ikkagi ta neid rohtusid ei hakanud võtma korralikult. Siis ta otsustas ühel hetkel, et ta läheb Maximasse tööle. Ja siis ta ei jõudnud meil enam kooli, kuigi me püüdsime jälle, kutsusime selle võrgustiku kokku, rääkisime, et võiks ikkagi kooli nagu ära lõpetada... Ja nüüd ma sain teada, et ta on rase. Vot seda ma nüüd ütlen küll... Ja ta on tegelikult tugeva erivajadusega. Aga ütleme nii, et me ei suutnud teda sealt süsteemist päästa lihtsalt.

Sellel noorel hoidis pärast lastekaitsetöötaja vaateväljast väljumist silma peal kool, kuni ta sealt siiski välja langes. Antud juhtum näitab, et selline tõrjutusriskis noor ei pruugi olla ka mitte töötavate ega õppivate (NEET – ingl.k *not in education, employment or training*) noorte nimekirjas, sest ta käib koolis või töö. Ometi rõhutas sotsiaalpedagoog, et ta vajas kindlasti tuge ellu astumisel, millest ta aga koolist välja langedes ilma jäi. Sarnaseid juhtumeid tuli intervjuudest veel välja. 18-aastaselt eeldatakse vastutust ning sel puhul ei saa rakendada sunnimeetmeid mingite ravimite võtmisel või ka sõltuvusprobleemide puhul sundravi. Nii jäävadki süsteemi käd lühikeseks.

Kuigi Piret viitas sotsiaalametnike leigele huvile, on sageli mittetegelemise põhjuseks ka töökorraldus asutustes. Ametijuhendid võimaldavad inimestel tegeleda vaid teatud probleemidega ning nendest piiridest üleastumine pole juhtkondade poolt ka aktsepteeritud. Mõningal määral tekitab see noortega tegelevates inimestes tuska, nagu näitab mobiilse noorsootöötaja Mihhaili tsitaat:

Noor on 18 aastat ja lastekaitse ütleb: "Head aega!" Mis edasi? Kas nagu pool aasta pärast lastekaitse spetsialist nagu oma huvi pärast nagu vaatab, mis temaga on. Ta võib olla vanglas juba. Ei! Mu töö on lõpetatud. Vsjuo. Kõik. 18, vsjuo. Ja ma ei saa nagu süüdistada neid. Sellepärast süsteem on selline. Et kui lastekaitse spetsialist hakkab neid asju jälgima - see on töö väljast ja see ei ole tööjuhend juba ja võibolla... juhataja juba ütleb: "Kuule, tee

oma tööd nagu paberi järgi, mitte..." *Vot. Oma vabal ajal tee, mida tahad nagu, aga hetkel sul on nagu... noored, kes on alaealised. Ja ma arvan, et vot, ühine mingi süsteem oleks... väga-väga-väga vajalik. Ja kuidagi mööda seda andmekaitse nagu seadust.*

Niisiis, ka Mihhaili arvates peaks olema teenuste osutamisel mingi **ühtne süsteem ja järjepidevus**. Valdadel on olemas ka järelhooldusteenus asenduskodu lastele. Samas liiguvad noored täiskasvanuks saades üle Eesti – lahkuvad kas õppima või tööle teise linna või maakonda. Järelhooldust võib pakkuda aga nii lähtevald kui ka vald, kus noor nüüd elab. Sotsiaaltöötaja Kristiina väitel on haavatava noore jaoks tihti oluline, et temaga tegeleb inimene, keda ta tunneb ja teab eelnevalt. Seega võib olla järelhoolduse pakkuja noore jaoks koduvald, kuigi ta elab juba mujal, ent hoolduse võib ka teise valda üle anda. Sellegipoolest võivad mõlemad stsenaariumid sisaldada ohte, kuna esimesel juhul osutab teenust küll „tuttav nägu,“ ent füüsiline distantis seab teenuse osutamisele omad piirid. Teisel juhul pole füüsilist distantssi, ent uued inimesed ei pruugi kohe saavutada usalduslikku suhet. Seega leidsid paljud noortega tegelevad võtmeisikud, et tarvis oleks **sujuvamate piiridega süsteemi, mis ühendaks erinevaid ametkondi**.

Esineb ka juhtumeid, mil noorel on tegelikult perekond olemas, ent see ei paku vajalikku tuge, pigem vastupidi. On vanemaid, kes paluvad noorel täisealiseks saades kodust lahkuda, kuna arvavad, et nad täisealisi enam toetama ei pea (tegelikult peab seaduse kohaselt koolikohustuse täitmise korral kuni 24 eluaastani lapsevanem oma järeltulijat toetama). Kuulsime lugusid, mil lapsevanemad viskavad oma lapse kodust välja, sest see puudub tihti koolist. Nii tekibki nõiaring: noor ei käi koolis, kuna kodune tugi puudub, ent kodused ei toeta koolis õpiraskustes olevat last. Üks drastilisemaid selliseid näiteid oli noorsootöötaja Meelika poolt jutustatud lugu ühest noormehest:

Et tema oli see vend, kes, kellel pärast seda kodust ära jooksmist natuke aega hiljem..., no umbes aasta, visati kodust välja, ta oli 18 ja peale natukene. Ja tema oli see, kes elas meil tänaval nädal aega, enne kui me jaole saime. Ja siis... siis ta elas meil vahepeal noortekeskuses, sest tal ei olnud mitte kuskile minna ja täiskasvanutele turvakodusid ei ole või siis on ainult see n-ö... sotsiaalmaja, kus nad ööbida saavad. Päris sotsiaalmajja me teda saata ka ei tahtnud, no 18-aastastele päris kodututega koos olemine ei ole nagu sobilik. Ja turvakodu teda ei võtnud, sest ta oli liiga, liiga vana. Ja siis ta elas meil vahepeal mingi nädal aega noortekeskuses, ennem kui me siis suutsime... erinevate lastekaitsetöötajate, sotsiaaltöötajatega vanematele selgeks teha, et "Kuna ta on kooli nimekirjas, kuna tema hinded on praegu okei, siis te peate teda toetama!" ja me saime kokkuleppele, et vanemad maksavad siis... tema ühikakohta. Ja siis ta sai ühikasse ja siis ta õppis ja ühel hetkel liikus ta siit edasi Tallinnasse, praegu ta töötab kahel töökohal, tal on väga okei elu, et ta lihtsalt... Et me aitasime ta tollel hetkel ta nagu sellest raskest olukorrast välja. Ja praeguseks on ta nagu hästi-hästi-hästi tubli, et... et tal on nagu väga hästi.

Probleemid aga võivad tekkida ka seetõttu, et noor pole veel 18 täis: kuna ta pole veel täiskasvanu, siis ei rakendu teatud meetmed, mida täisealise puhul saab rakendada. Taoline probleemide ring kimbutab näiteks neid, kes pärast põhikooli (või pärast 17 eluaastat) ei jätka õpinguid, aga kel on ka keeruline tööd leida, sest neil puudub keskharidus ning töökogemus. Lisaks rakenduvad alaealiste töölevõtmisel erinevad piirangud ning tööandjad eelistavad seetõttu pigem täisealisi. Maakonna noortespetsialistina töötav Jaanika rääkis, et sageli jäävad varju ka need noored, kelle vanemad ei näe midagi halba selles, et noor ei õpi ega tööta, sest nad pole veel täisealised:

Või noh, natukene ongi lohe moodi tüüp, no kodus, aga las ta olla siis, ta on ju alles seitseteist, noh, ju siis... läheb tööle varsti või mida iganes, et noh, pere vahepeal ka ei näe põhjust, et nüüd on vaja torkida nagu seda noort. Et... et võibolla selle nooreni on ka keerulisem jõuda, sest kui ta on natukene passiivsem ja ise ei osale mingites tegevustes, siis ta võib jäädagi koju nagu...

Valla sotsiaaltöötaja Kerttu sõnutsi on sellistele märkamata vanemate selja taga elavale noortele kõige keerulisem "jälile saada":

Aga vot seda noort, kes... istub kodus, ta on rahul oma eluga, mängib mängu, ema-isa toidavad-katavad, tal pole nagu probleeme ka, tark, no selles mõttes, et tal on selline normintellekt..., no natuke laisk võibolla. Ema-isa mõtlevad ka, et las ta natukene veel olla, istub, küll me siis saame. Vot selle nooreni on jube raske teed leida.

Alla 18-aastase noore puhul on paljude tõrjutusriskist pääsemiseks vajalike tegevuste ja toimingute jaoks vaja vanemate nõusolekut, aga ka seda ei ole alati kerge saavutada. Ühest sellisest näitest rääkis Tugila töötaja Laura. Tema loos suri ühe noore peres õnnetusjuhtumi tagajärjel väike laps (noore inimese õde). Pärast seda tekkisid noorel vaimse tervise häired ja psühholoog hindas, et ta vajaks leinanõustamist. Ometi ei andnud vanemad selleks nõusolekut ja nende veenmiseks läks tervelt kolm aastat:

Et... ma siin eelmine nädala lõpp olin väga õnnelik, sellepärast et üks mu tüdruk sai sügava depressiooni... diagnoosi. Ja see on ka kolmeaastase töö tulemus. Seal taga on täiesti trauma ja kõik sellised asjad ja kolme aasta jooksul ei ole süsteemid teda kätte saanud. Et noh, nüüd on meil edasi pikk tee minna, aga vähemalt mingi algus on tehtud, et ta sai oma diagnoosi kätte. Aga kui oleks selle kätte saanud kolm aastat tagasi, siis oleks olnud sealt palju lihtsam minna.

Selliste keeruliste juhtumite vältimiseks võeti 2021 aasta märtsis vastu seadus, et alaealised võivad ilma vanemate nõusolekuta psühhiaatrilist abi saada. Samas ei pruugi alati juriidiline võimalus realiseeruda, kuna lapsed võivad sellegipoolest käituda oma vanemate näpunäidete järgi.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
Noore täisealiseks saamisel muutub institutsionaalne raamistik ja tugiisikud; alaealise puhul on sageli vanema nõusolekust raske mööda minna - see takistab info kiiret liikumist ja noore abistamist.	Süsteemi ülesehitus, institutsionaalne raamistik, seadusandlus.	Koostöö, infovahetus, sujuvama ülemineku korraldamine, tugiisikute töö jagamine regionaalselt (nt ühe noore puhul mitu tugiisikut), lastevanemate koolitus.	Riiklik tasand - seadusandluse kohandamine, KOV tasand - töökorralduslikud aspektid.

4.1.2. ISIKUANDMETE KAITSE SEADUS

Üks komistuskive, mille otsa valla ametnikud sageli satuvad, on isikuandmete kaitse. Kuigi kõik informandid nõustusid, et isikuandmete kaitse seadus on vajalik ja asjakohane, oli pea kõigil töös ette tulnud juhtumeid, kus seadus takistas kellegi aitamist või oma töö tõhustamist. Nii näiteks ei saanud pärast Noortegarantii Tugisüsteemi (NGTS) projekti lõppu juhtumikorraldaja enam vaadata, mis sai nendest noortest edasi, kes said tööle või õppima. Juhtumikorraldaja Velli kirjeldas:

Ei, neid enam ei jälgi. Et seda ressursi lihtsalt ei ole. Et kui ta ei ole seires, siis järelikult on hästi. Ja ega meil ei ole mingisuguseid hoobasid, sest meil kaob ära kõik andmeside, no meilid jäävad alles, aga... aga need kaovad ära ju sealt, need telefoninumbrid ja asjad ja neid ju kopeerida ja üles kirjutada ei tohi, et see on ka meie andmekaitse seadusest, et kui ta ikka seal nimekirjas ei ole, siis... siis meil ikka puudub võimalus edasi, edasi seda jälgida. Ja ega ressursi ka ei ole. Et uued tulevad jälle oma uute probleemidega. Et nii ta on.

Samas takistab seadus ka andmeid vahetamast teiste asutustega, näiteks Töötukassaga. Velli sõnul võivad nad rääkida Töötukassaga **erinevatest „juhtumitest“ (ehk noortest) küll ilma nimedeta**, aga ilma noore loata andmeid vahetada ei saa. Vahel selgub muljeid vahetades, et sama noor võiks olla arvel ka Töötukassas, aga kindel olla selles ei saa:

Et küll oleks lihtne, kui saaks otse rääkida selle Töötukassa inimesega, et "Kuule, selline noor, mis me teeme, mis me pakume?" Ma ei saagi sealt seda teada, et kas... kas meil on ühine noor. Sest sa ei tohi, kui tal on see... Arvelevõtu ajal nad küsivad mingeid linnukesi ja mingeid allkirju, on-ju, et kui seda talle niimoodi ei serveerita, et ta andmeid tohib töödelda teiste institutsioonidega ja ta sellest aru saab, siis ta annab ju üldjuhul vastuse, et "Ei, ma ei ole nõus."

Ka kogukonna kaasamine jääb sageli andmekaitse seaduse taha, sest ametnikud ei saa paluda naabreid, et nad aitaksid, kui ei tohi öelda seda, et noorel on vajadus abi järele.

Teiselt poolt töid intervjueeritavad välja juhtumeid, mil ametkonnad ei teadnud aidata, sest andmeid edastada ei osatud või ei julgetud. Monika Töötukassast kirjeldas, et osad andmed seisavad ka selle taga, et ametkonnas ei julgeta või ei teata, kas seda infot edastada võiks. Ta kirjeldas juhtumit, mil inimene oli kukkunud ja tal oli tekkinud ajukahjustus ning kõnehäired. Noor elas üksi, aga temalt ei saanud nõusolekut omavalitsuse sotsiaalosakonda teatamiseks, sest ta ei soovinud abi. Teiselt poolt leidis Monika, et ta võib ja saab teatada noorest abivajajast mitte töötukassa ametnikuna, vaid anda selle vihje kodanikuna. Ometi võib see aeg, mil oodatakse nõusolekut või kaheldakse, osutada abivajaja jaoks kriitiliseks:

Et sa mõtled, et sa saadad selle kirja ja sa mõtled, kas sa võid seda sisu saata, ilma krüpteeritud olekuta. Jah. Kuigi oleks võinud juba ammu see info nagu olla edastatud ja kiiremini juba keegi hakanud tegutsema. Et seadusandluses kindlasti võibolla need andmekaitse... Aga see ei muutu kuskile! See läheb ainult hullemaks. Meil on iga poole aasta tagant see koolitus, mille me läbime ja... ja aina hullemaks läheb. (naerab)

Ka Tugila spetsialist Laura märkis, et on oluline, et info liiguks kiiresti, ent tähtis on tema hinnangul seejuures ka usalduslik suhe nii noorte kui ka politseiga. Andmekaitse seadus küll võimaldab edastada vihjeid ja infot kuritegevuse või muu kahtlase tegevuse kohta politseile, ent

tagasisidet selle kohta, mida tehti noortega, pahatihti seadus anda enam ei võimalda. Abi saaks noor aga siis, kui lahendus töötataks välja nii, et noorsootöötajad saaksid noort toetada ja aidata kuritegeliku tee seljatamisel.

... kui näiteks mina saan teada seda, et meil on siin igasugused huvitavad trendid, et noored tambivad xanaxi tabletid nagu pulbriks ja tõmbavad ninna, eks-ju, siis mina tean seda informatsiooni, aga kellele ma selle info nüüd annan? Või et mina tean, et see või see poiss või noor tegeleb diilerlusega, et kellele ma selle info annan? Või ma tean, ma näen, aga mul ei ole fikseeritud, et ta müüb kellegile midagi. Ja siis politsei ütleb, et: "Aga Sul ei ole tõendeid!" Et noh, need asjad peaksid käima kuidagi lihtsamalt. Et info nagu liigub. Kui ma annan kellegile mingi info, siis ma tahan saada ka... nagu... tagasisidet, mis nagu ette võeti. Mitte nii, nagu mulle noorsoopolitsei ütles, et "Sina meile pead infot andma, aga meie Sulle võime." Et see ei ole koostöö. Ja selleks, et noorega tõhusalt toimetada, siis kogu see võrgustik peab olema ühes informuumis. Sest noored on meil hästi tublid ja nutikad, nad leiavad väga kiiresti selle augu, et rääkida igäühele erinevat asja. Et... et see on nüüd see koht, mille eest võib siis vangi panna (muheleb), aga me teeme, ütleme niiviisi, isiklikul tasemel koostööd, infovahetust, mida ilmselt reeglite järgi teha ei tohiks. Aga see on... No me ei tee ju seda sellepärast, et minna nurga peale rääkima, kuidas keegi nagu toimetab, vaid see on selleks, et noort päriselt-päriselt aidata.

Omavalitsusel pole ka lubatud edastada näiteks Töötukassale andmeid inimese kriminaalse või vaimse tervise tausta kohta. Juhtumikorraldaja saab vaid siis sellest teada, kui klient seda ise räägib, ent alati ei pruugi töötajad nii avameelsed olla. Ka Monika Töötukassast kirjeldas, et omavalitsus ja kriminaalhooldus näeb infot selle kohta, milliseid teenuseid saab nende klient, ent seda, kas noor on kriminaalses korras karistatud, kas ta saab sotsiaaltoetusi, kas ta elab sotsiaaltoetuste raames munitsipaalkorteris jne, saavad Töötukassa töötajad teada vaid siis, kui klient on avameelne.

Tamara Töötukassast kirjeldas juhtumit, mil noor klient saadeti töötreeningule ja seal tekkis kohaloleku protokollil allkirjastamise käigus intsident, mille käigus noor rebis protokollil puruks ning ründas verbaalselt ja vulgaarselt oma ülemust. Asja lähemal uurimisel selgus, et tegemist oli inimesega, kellel oli kriminaalne minevik:

Selgus, et noormees oli istunud vanglas, ja meil polnud selle kohta mingit informatsiooni, kohalik omavalitsus ei teavitanud sellest meid üldse, aga ta istus Viru Vanglas /.../ ja seal oli tal psühhiaater, kes jälgis teda ning pani talle maniakaalse depressiooni diagnoosi, mida ta aga ei ravi /.../. Proovisin siis klienti rääkima saada, uurisin, kuidas teil oli seal vanglas. – „No jah, mul oli seal psühhiaater, toimusid hood ja nii edasi“ – ja ta räägib: „Mul on praegugi sellised hood, et lähen kodust välja ja tahan kellegi ära tappa,“ aga ta istus tapmise eest, mõistate?

Töötukassa abiga pandi noormehele psühhiaatri aeg, et vormistada talle osaline või täielik töövõimetus. Järjekord vastuvõtule oli aga kolm kuud. Kolme kuu pärast haigestus noormees Covid19-sse ning kohale minna ei saanud. Hiljem pandi talle uus aeg, ent siis ta teatas, et on väsinud ning palus aja edasilükkamist. Uuele pandud ajale ta kohale ei ilmunud ning mingi aja pärast palus end Töötukassas arvelt maha võtta. Sellega seoses kadus ta ka Töötukassa vaateväljast. Töötukassa teatas kohaliku omavalitsuse sotsiaalosakonnale asjade kulust, aga edaspidine noormehe saatus neile teada pole. Niisiis on alati oht, et noor „kaob ära“ ja ei osata

hinnata, kas info ei liigu seetõttu, et andmekaitse seadus ei võimalda, või seetõttu, et ka omavalitsus ei tea noorest midagi.

Samas on ilmselt ka praktikad erinevates omavalitsustes ja erinevate piirkondade Töötukassades erinevad. Ühe teise maakonna omavalitsuse töötaja Jaanika kirjeldas raskusi Töötukassalt andmete saamisega just andmekaitse seadusele viidates. Ta tõi välja ka probleemid koolidega, viidates, et ka nemad ei saa anda andmeid katkestajate või kohe-kohe väljalangejate kohta:

No ma saan kõigest aru. Et neil ongi näiteks a la isikuandmekaitse. No näiteks. Aga kui selle tõttu näiteks takerdub kellegi... abistamise võimalus väheneb, et siis see nagu... on kurb ju! Või näiteks kui kool näiteks... No meie haridussüsteemis on ju see pearaha jagamine, on-ju. Et... et kui kool hoiab vaime oma nimekirjas. Just, et kui noor on nimekirjas, aga tegelikult ta ei ole neli kuud oma nägu näitand kooli. Noh, mida iganes. Seal tekib ju auk! Mille jaoks seda vaja on? Aga see on selline konarus, mis on tingitud muudest asjadest. Et... inimlikult muidugi õpetajad tahaks aidata, aga noh, nimekirjas on kõik hästi.

Ka siin erinesid omavalitsuste praktikad, Laura ja Piret ühest teisest omavalitsusest kirjeldasid, kuidas kool teeb tihedat koostööd erinevate valla asutustega ning käib pidev infovahetus. See ehk ongi üks võti ka noore probleemide lahendamisel – **piisavalt tihedat ja kiiret infovahetust erinevate ametkondade vahel**. Pahatihti selle puudumise tõttu kaob noore probleem erinevate asutuste hallide alade tõttu ära. Osad KOV-d siiski vahetavad andmeid, ehkki raskustega ja järgnevalt viiteid, kuidas see protsess käib.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
Andmekaitse seadus ei võimalda ametkondadel infot vahetada, see takistab info kiiret liikumist ja noore abistamist.	Seadusandlus, institutsionaalsed tööahelad.	Hea koostöö, ümarlauad, operatiivne info jagamine, usaldus ametnike vahel, ühtse institutsionaalse raamistiku loomine.	Riigi tasand - seadusandluse kohendamine; KOV tasand - institutsioonide töö ühtlustamine; riigi ja KOV tasandi asutuste koostöövormide loomine ja soodustamine

4.1.3. HALLID ALAD ASUTUSTE VAHEL

Üks võtmesõnu noorega tegelemisel on koostöö erinevate asutuste vahel, et vältida mõne aspekti kahe silma vahele jäämist või vastutuse mujale lükkamist noore heaolu arvelt. Siin on kindlasti veel paljudes omavalitsustes palju ära teha. Mitmed intervjuueeritavad nägid ühe võimaliku lahendusena **võimalust, et teatud ametkonnad ongi ühe katuse all**. Üks sellise mõtte avaldajatest oli Laura:

Sest mina olen nagu seda meelt, et noort inimest, ükskõik kas ta on siis riskinoor või mitte, tuleb vaadata kui tervikut. Et mul on tunne, et praegu meil on nagu see mentaliteet, et see noor lõigutakse ära nagu tort ja iga ametkond tegeleb siis oma tordilõiguga. Et puudu ongi sellest koosloomest. Et ütleme nii, et reaalsuses peaks ju asi olema nii, et kui koolis

õpetajad või klassijuhataja või keegi näeb, et noorel on vaja süvendatud abi, siis lihtsalt võetakse ka Tugilaga või noortekeskusega ühendust. Sest et kuidagi..., kuigi noortekeskused on ju üks osa haridussüsteemist, kuidagi pisendatakse nende noortekeskuste või üldse noorsootöö osa nii väga, et kuidagi noorsootöö on midagi madalamat, aga samas unustatakse kuidagi ära see, et noor veedab noortekeskuses või siis teistes noorsootegevustes hästi palju aega. Ja sealt tulevad ju... tegelikult üks osa tugivõrgustikust. Sest et noor, kellel on võibolla koolis probleemid, saaks suurepärase kontakti oma treeneriga. Või ringijuhendajaga. Et seesama, hariduse sees, ütleme, see koostöö peaks olema suurem. Aga samas ka sotsiaalis, ma tean, et on ka riike, kus ei ole eraldi noorsootööd ja... lastekaitset, vaid ongi laste ja noortega tehtav töö, et... et see oleks muidugi ideaalpilt. Sest et kogu see asi on tegelikult kompleksne.

Selline vastutuse hajumine võib tekitada paljudes tunde, et inimesed ei tee tööd, keeravad pilgu ära ja väldivad vastutust. Üks informantidest, Tamara, oli ametnike tegematajätmistest osas nii kriitiline, et ütles lausa:

Vaatad neid ametnikke – silmis on tühjus, kõik, ainult et mitte tõusta oma toolilt ja midagi teha, nii et... vot.

Tema sõnul võiks olukorra lahendada ka see, kui omavalitsus võtaks tööle **ühe koordineeriva inimese, kes erinevate asutuste koostööd korraldaks tõrjutusriskis noortega tegelemisel**. Jaanika hinnangul aitaks selle probleemi vältimisele kaasa ka mingid ühised registrid, millel oleks erinevatel asutustel ligipääs (kuid mille teostamine jääb andmekaitse seaduse taha).

Jaanika arvas, et eriti vajalik oleks selline register näiteks põhikoolist välja langenud 17 aastaste või põhiharidust mitte jätkavate alaealiste kohta info koondamiseks. Need noored “kaovad käest,” kui nad ei võta end Töötukassas arvele, sest kohustust neil selleks pole. Sarnaseid mõtteid väljendas ka Mirel:

Nüüd ongi ta tegelikult üks heitunud noor, kui ta ei tule kuskile: et ta ei tule arvele Töötukassasse, ta lihtsalt vegeteerib kuskil maal talus ja... ja ongi ta kadunud. Aga samas ühesõnaga võiks ta kuskilt ju liikuda edasi. Et enne teda siiski põhikoolist välja ei saa arvata, kui ta on näiteks vallavalitsusel, omavalitsusel üle võetud ja... ja tema andmed on kuskil juhtumikorralduslikult edasi liikumas mingi teatud eani või teatud haridustaseme saavutamiseni.

Ühe omavalitsuse kooli esindaja näiteks ei teadnud, kas vallal üldse on sellist informatsiooni haridusest välja langenud tõrjutusriskis noore kohta. Kuna keskkool pole Eesti seaduste järgi kohustuslik, ei pidanud ta ka oluliseks noori veenda hariduses jätkama ja leidis, et ehk peaks omavalitsuse sotsiaaltöötaja lapsi suunama haridusse (tagasi). Seega pole ka noortega tegelejad päris ühel meelel, kas üldse ja kui, siis kes peaks tegelema sellega, et alaealised ei langeks haridusteelt välja.

Andmed ei pruugi liikuda ka ühe omavalitsuse raames. Näiteks Tallinnas on ka erinevatel linnaosavalitsuste vahel info liikumine kohati puudulik. Teisalt käivad pealinnas noored üle Eesti ja pahatihti pole ka ametnikel volitusi teise omavalitsuse noortega midagi ette võtta või infot edastada. Üks Tallinna noorsootöötaja kirjeldas erinevaid info toppamise stsenaariumeid nii:

Et... et... väga hea näidis, et ma ei saa nagu öelda hetkel Tallinnas, et Lasnamäe noor või Mustamäe noor jne. Nemad on mobiilsed ja nemad ise nagu hoolivad ja liiguvad nii, kuidas nendel on mugavam. Ja kui näiteks on mingi noor, kellel on probleemi politseiga Lasnamäel ja siis ta tegi midagi Põhja-Tallinnas, vot see informatsioon ei tule sinna. Et kuule, su noor tegi seda. Või näiteks me teame, et noor näiteks hängib siin, Tammsaare pargis, aga tema tegelikult Narvast. Vot sihukene asi. Teame tema nimi, perekonnanimi ja teame, et on võimalik, et perel on vägivald. Okei. Seksuaalne vägivald, mis on kõige nagu... oluline asi, jah. Mis edasi? No ma ütlen võibolla mu kontaktil lastekaitstes ja tema vastab mulle sama lugu: "Ta ei ole nagu Tallinna noor. Mis ma teen?" See info ei liigu üldiselt.

Paradoksaasel kombel võib osutada probleemiks ka liiga palju infot. Nii rääkis sotsiaaltöötaja Ave:

Ja... ja samas siin ongi see, et tegelikult info on meeletu võim. Ja... ja just tegelikult, kuidas seda asja muuta, ongi see... info teadlik levitamine. Et see ei muutuks nagu müra, et absoluutselt kõik, mis tuleb, kõik me paiskamegi sinna ühisesse ruumi, et "Selekteerige ise endale vajalik!" Vaid et sihukene õigesti juhitud infovahetus tegelikult nende erinevate instantside vahel. Et noh, ma arvan, et see on see asi, mis ei ole iseenesest raske, aga ta vajab ikkagi nagu läbimõtlemit, et kuidas seda teha, et noh... Et lihtsalt, kui sind pidevalt ka selle infoga üle ujutatakse, siis sa enesekaitseks hakkad distantseeruma sellest. Ja... ja paraku siis väga olulised asjad jäävad tähelepanuta.

Siit nähtub, et ainuüksi infost ei piisa, tarvis on selle **efektiivset juhtimist ja juhtijat ning ka selget kommunikatsiooni, kes vastutab mille eest ning kuidas on ülesanded jaotatud**. Kui osad intervjuueeritud võtmeisikud leidsid Avega sarnaselt, et probleemid tekivad seetõttu, et pole täpselt reglementeeritud ametkondade vastutusala ja jääb palju nn halle alasid, siis Tamara hinnangul põhjustab vastutamatus just vastupidine: „...karm hierarhia, kõik on igaks sammuks ette kirjutatud, kes mida tegema peab, samm vasakule, samm paremale, vot, ametijuhend, kõik...“ Kuna kõigi ametnike vastutusala on tema sõnul rangelt piiritletud, siis keegi enda vastutusalast kaugemale ei näe ja täpsemalt määratlemata tegevused jäävad tähelepanuta. Probleemi võimendab asjaolu, et tema hinnangul ka on ka omavalitsuse töökorralduslik struktuur pidevalt ümberkorraldamisel. Tamara sõnul jääb sageli omavalitsuse sotsiaaltöötajatel noortele selgitamata, miks nad ühe või teise ametniku juurde minema peaksid, kuidas see nende elu paremaks teeb ning noor, mõistmata temale tõusvat tulu ettevõtmises, jätab ametkondade uksepiidad kulutamata.

Noorsootöötaja Mihhail kritiseeris ka noortevaldkonna suuniste hägususe üle. Tema hinnangul räägitakse populistlikult ja abstraktsete sõnadega suurtest eesmärkidest ja suundadest, ent mingit konkreetset neile sageli ei järgne. Nii teevadki ametnikud oma tööd ning noorsootöötajad oma, üksteist mõistmata.

Samas on ka selliseid häid praktikaid juba ka välja kujunenud, mil omavalitsuse töötajad viivad kokku erinevaid osapooli. Nii rääkis ühe programmi projektijuht Kaarel, et on omamoodi sillaks erinevate noortega tegelejate vahel:

Et me oleme nagu natukene ka sellised suhtekorraldajad, et mõnikord, kui /.../ lastekaitse ei tea noortekeskusest midagi või noortekeskus ei tea lastekaitsest midagi, siis selle laua taga nad on vähemalt kohtunud.

Kui peamised probleemid info toppamisega ning vastutuse hajutamisega on seotud erinevate omavalitsuses asuvate asutustega, siis üks oluline osapool info levitamisel on ka noore perekond. Juba eelnevalt näitasime, kuidas vanemate nõusolek teatud küsimustes võib saada takistuseks noore aitamisel. Teinekord aga võiks vanemad jagada kooli või noortekeskusega infot lapse eripärade, erivajaduste või võimalike agressiivsushoogude osas, et nendega saaks aegsasti tegeleda. Piret rääkis, et sageli see info jääb saamata, sest vanemad soovivad seda varjata, tundes justkui häbi ja pidades seda isiklikuks läbikukkumiseks.

Aga loomulikult on ka õpetajad meil siin, kes märkavad, huvitaval kombel on see, et lapsevanemad, kes... kellel on sellised... Ütleme, meil on ju väga palju HEV [haridusliku erivajadusega – autorite märkus]-noori, kes tulevad põhikoolist siia, siis lapsevanemad pigem püüavad nagu... peitu pugeda, sest nemad on väga suurte raskustega... seal põhikoolis oma lastega juba olnud ja nad tahavad sellest nüüd nagu täielikult pääseda. Et lapsevanemad ise kahjuks meile seda... Mis on nagu väga kurb. Et meil on siin drastilisi juhtumeid olnud küll, kus... meil ei olnud üldse infot, et on väga kõva agressiivsus, mis võib vallanduda ja mis oleks meil siin väga halvasti lõppenud. Ja siis me lapsevanemaga ka rääkisime põhjalikult. Et nad ei taha nagu jagada seda infot, nad tahavad... tahavad varjata seda.

Suhtlus perekonnaga võib osutuda väga delikaatseks ettevõtmiseks ning tuleb teada ning kasutusele võtta kõik diplomaatilised võtted, et noort aidata. Noorsootöötaja Vladimir rääkis ühest noorest, kes soovis minna võistlustele Riias, kuid kellel polnud ühtki välismaale sõiduks vajalikku dokumenti:

See on selline väga delikaatne küsimus, ta on 14-15 aastane, tal pole dokumente. Aga ta tegeles mul breik-tantsuga, sõitis mööda võistlusi, aga ta ei saa välja sõita, kuna pole dokumente, isegi õpilaspiletit pole /.../ Isa joob, abiellus uuesti, ema pole, ema on surnud. Isa joob, aga tütarlaps, kellega isa elab, on vaid paar aastat poisist vanem.

Poisi läbisaamine isaga polnud kiita, ka puudus nende vahel usalduslik suhe. Nii aitas Vladimir leida noorel raha dokumentide vormistamiseks, ent dokumente taotledes sai selgeks, et ilma vanemateta seda toimingut teha ei saa. Poiss aga ei soovinud dokumentide vormistamiseks kogutud raha isale anda, kuna kartis, et ta joob selle maha. Seega tuli pöörduda sotsiaalametnike poole asja lahendamiseks. See tähendas aga seda, et olukorra kaardistamiseks tulid ukse taha ette hoiatamata ning isa jaoks ääretult ebasobival ja delikaatsel hetkel kaks politseinikku, kolm sotsiaalametnikku ning kolm tunnistajat samast trepikojast. Ametnikud kritiseerisid korteri korrashoidu ja halvustasid isa. Pärast seda intsidenti ei pääsenud poeg kaks nädalat kodust välja ning kui Vladimir teda kahe nädala pärast kohtas, oli tal endiselt veel peksmisest nägu sinine. Vladimiri sõnul ei usalda ta enam kunagi sotsiaaltöötajaid, kuid möönis:

Tuleb rõõmustada, et poiss sel momendil minu juurest ära ei pöördunud, ta usaldas mind endiselt ja ütles: „Vladimir, me võtsime koos sinuga riski, meil lihtsalt ei vedanud.“ Aga kaks nädalat ta ei saanud kodustki välja!

See näide illustreerib markantselt seda, kuidas ka suhted erinevate ametkondade vahel on väga haprad. Kui üks ametkond ajab mingeid asju teise noorega tegeleva inimese jaoks ebasobival, kaob usaldus kogu ametkonna suhtes ja tekib tõrge edasise koostöö osas.

Keerulisi olukordi võib tekkida ka siis, kui noor jääb erinevate riikide süsteemide vahele. Selliste juhtumite puhul võivad omavalitsuste käed jääda lühikeseks ning abi osutada ei olegi hästi võimalik. Taolisi probleeme kerkib eriti esile näiteks piirilinnas Valgas, mille sõsarlinn Valka asub küll teisel pool riigipiiri, ent kahe linna suhted on siiski üsna tihedad. Mõnikord on probleem pelgalt selles, et mõned läti noored kajastuvad Eesti registrites. Nii rääkis noortega tegelev Õie:

No kindlasti, milles Valga teistest erineb, on see, et see asub ju Läti piiri ääres. Siis... üks neid sihtgruppe, kes hästi suurelt esile kerkib, ongi näiteks lätlased. Nad on küll Eestisse sisse kirjutatud, aga kas õpivad siis siinsamas kõrval linnas Läti Valkas või siis on üldse kuskil Riias ülikoolis. Ja välismaa andmed ju Eesti registrisse ei kajastu. Seega siis tegelikult need enamuse Läti nimed, kes meil on, need tegelikult abi ei vaja. Et nad elavad ühe nõ riigi ühel poolel, aga õpivad teisel pool piiri, jah.

Samas esineb ka märksa tõsisemaid juhtumeid, mil teise riigi noort ei õnnestu erinevate regulatsioonide tõttu aidata. Meelika rääkis noorest lätlasest, keda kasvatas vanem õde, sest ema oli tal surnud ning isa alkohoolik. Poiss jooksis aga tihti kodust ära ning lõpuks loobus vanem õde venna kadumisest isegi politseid teavitamast. Seega puudus alus ka teda politseil kinni pidada ja koju toimetada. Noormees elas mahajäetud majades või metsas.

Ave rääkis tütarlapsesest, kes sai alaealiselt lapse, kuid kellel puudusid vanemlikud oskused lapse kasvatamiseks. Vald taotles temalt vanemlike õiguste äravõtmist, aga noor elas peamiselt Soomes. Noorel oli tinglik kriminaalkaristus Eestis ning karistused ka Soomes.

Sellepärast et need noored täna... Eriti, kui meil on maailm lahti, nad liiguvad erinevates riikides. Et kui ma enne mainisin, et nad... sihukesed liiguvad omavalitsuste vahel, arvates, et nad saavad siis sotsiaaltöötajate eest pakku pageda, siis tegelikult sellised kõvemad tegijad n-ö, kellel on krimkaristused ja asjad veel kukil, need sipsivad riikide vahel. Ja meie riikide süsteemid ei ühti. Ja näiteks ka see praegu, et... ma ei saa Soome käest kätte, näiteks kui mina kirjutasin /.../ vallavalitsuse poolt, tegin ametlikud päringud, siis mulle tuli ametlik kiri, et "Teiega me ei räägi!" No selles mõttes, et inimene ise saab oma sotsiaaltoetuste kohta ja siis... või siis kohtu kaudu. /.../ Aga selle juhtumi puhul, vaata, ma tunnen nagu seda, et me peaksime tegema koostööd. Laps on siin, ema on seal, meie seadused ütleavad, et me peame tegelikult igati toetama selle ema suhtlust lapsega. Isegi kui hooldusõigus on tal piiratud. Ja... ja samas on see, et tegelikult ma näen seda, et see noor inimene, kes... kes elab Soome riigi sotsiaaltoetustest, puhtalt, ta ei lähe tööle. Ja kui ta käib Eestis, ta teeb mustalt sipsakaid, on-ju. Ja tal on täiesti arusaamine, on... on... nii vildakas elu väärtustest kui sellistest, kui üldse olla saab. Ja... ja nüüd on niimoodi, et tegelikult mina pean seisma lapse heaolu eest. /.../ Ja nüüd on niimoodi, et mul oleks vaja Soome riigiga koostööd teha, kes võtaks selle ema, no tegeleks sealpool, aga ma ei saa isegi seda infot kätte, mida meie ise Soome riigile kogu aeg anname, on-ju. Ja vot see tekitab selle, et ma ei oska enam mitte midagi teha.

Selliseid juhtumeid, mil tuleb suhelda välisriigiga andmete vahetamiseks või kohtus vanemlike õigustega seonduvates küsimustes, tuli veel intervjuudest välja. Paljud noored käivad Soomes tööl, loovad seal suhteid ning nende katkedes võivad jääda hätta näiteks laste hooldusõiguste saamisel. Piret rääkis noormehest, kes võitles aastaid, et enda lapse hooldusõigus saada – lapse ema tahtis anda ta lastekodusse, lapse isale ei tahtud last anda, kuna tal oli kool lõpetamata ning puudus töökoht. Laps sai aga piisavaks motivatsiooniks, et enda elu rööbastesse seada ning lõpuks sai noormees oma lapse Soomest kätte.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
Reguleerimata koostöö, liiga kindlad ametijuhendid, koostöö puudumine ja infosulg - see takistab info kiiret liikumist ja noore abistamist.	Institutsionaalsed põhjused, negatiivsed kogemused, isiklikud pinged.	Asutuste vaheline koostöö, koordineeriv ametnik, koostöövõimaluste reguleeritus (et ei sõltuks isiklikest suhetest), selgem kommunikatsioon.	Riigi tasandi ja KOV tasandi koostöö, ligipääsu tagamine registritele.

4.1.4. PROJEKTIPÕHISUS KUI PROBLEEM

Kõik omavalitsused, keda uuringusse kaasasime, olid ühel või teisel moel seotud erinevate projektidega, mis aitavad noori tõrjutsuriskist välja – olgu see siis Noortegarantii Tugisüsteem, Tugila, Hoog sisse! või mõni muu perioodiline programm, mis on suunatud omavalitsusele. Ehkki kõigis omavalitsustes nähti projektidest tõusvat kasu nii noortele kui omavalitsusele, tõsteti esile ka projektidega seonduvalt mitmeid probleeme. Üks peamisi murekohti oli peamiselt projektide ajutine iseloom ja nende lõppedes tekkida võivad võimalikud augud ja järjepidevuse katkemine. Nii mõtiskles Mirel:

Et vahepeal tundub selliste projektipõhiste lahenduste puhul, et kui tuleb mingi projekt, see on mingi tähtajaline, tegutsetakse väga aktiivselt, aga kui see projekt saab läbi, siis järjepidevust enam ei ole. Et sellega ka... kogu teenus lõpeb. Et siis meie puhul on selline järjepidevus ka võibolla märksõnaks. Et liikuda edasi. Et ta ei sõltu ajaliselt millestki.

Sama muret väljendasid spetsialistid teistes omavalitsustes. Teisalt on programmid projekteeritud nii, et omavalitsused saaksid projekti lõppedes nende tegevustega omast eelarvest jätkata või siis asuda taotlema järgmisi projekte. Mitmes omavalitsuses see praktika ka toimus, **taotleti uusi projekte, projektide juhtumikorraldajaid võeti tööle muudele ametikohtadele** (poole kohaga) või siis loodi vallavalitsusse spetsiaalselt uued ametikohad. Samas ei taganud see alati loodetud järjepidevust, esiteks kimbutas kaadrivoolavus – inimesed põlesid läbi või otsisid uusi väljakutseid, teiseks ressursipuudus – omavalitsustel polnud finantsilisi vahendeid, et samas mahus inimesi palgata. Uue projekti taotluse puhul aga tekib ajalõtk, mil senised juhtumikorraldajad leiavad rakenduse mõnes teises valdkonnas. Sellist olukorda kirjeldas Velli:

[Omavalitsus] seal natukene mässas, kirjutatakse, aga ei ole veel jõudnud nagu sellega, kirjutamisega ühele poole ja siis tekib veel teadmine ka, et kas saab rahastuse või ei saa. Et praegusel hetkel seisab küll selle taga, et lihtsalt puht füüsiliselt ei ole jõutud.

Senikaua üritati projektiga tegelenud inimese ülesandeid jagada teiste töötajate vahel. Asjade üleandmine ei pruugi olla alati ka sujuv, ülesannete jaotus ei ole tihtipeale selge ja kohati ei liigu info. Laura rääkis oma kohaliku omavalitsuse töö kohta järgmist:

Et Noorte Tugila programm lõppes või rahastus [omavalitsuse nimi] lõppes ära 31 detsember ja ma praegu ma, jah, siis olen kirjade järgi poole kohaga noortekeskuses sotsiaalpedagoog ja siis, siis ma ikkagi nõustan ka neid vanemaid noori. Ja noortegarantii lõppes ära /.../ veel varem, kui ma ei eksi, kas oktoobris või novembris, nii et

põhimõtteliselt juurdepääs... või seda seiret teostab... keegi sotsiaalosakonnast, aga ega need numbrid ja need nimed kuskile väga palju edasi ei jõua. Vähemalt minu andmetel mitte.

Samas segasid Laura sõnul projekti kirjutamist ka segadused, mis tulenesid valdade ühinemisest ning erinevatest sellega seonduvatest ümberkorraldustest valla sees. Lisaks sellele ei jätkunud ka inimressurssi, Velli kirjelduse järgi: „... et kellele sa annad selle lisakohustuse. Ja kuna palgafondi ka ju ei ole kohe-kohe niimoodi kiirelt võtta, et...“ Niisiis saadi kätte küll noorte nimekirjad, ent polnud kedagi, kes nendega tegeleks.

Ühes teises omavalitsuses võeti lõppenud projektide järel vallavalitsusse tööle kaks inimest, ent seni Tugila tööd teinud Jaanika ei soovinud sama koha peal jätkata. Ta kirjeldas, et hoolimata uutest inimestest pöördusid noored, keda ta seni oli aidanud, endiselt tema poole. Jaanika sõnul on noore jaoks oluline usalduslik suhe inimesega ja ta ei teadvusta endale, millise programmi või projekti esindaja see parasjagu on. Jaanika ütles, et aitab vabatahtlikkuse alusel noori endiselt: „Tal vahet pole ju, kelle poole pöörduda, peaasi, et ta abi saab.“ Ühes teises omavalitsuses aga kirjeldas Monika, kuidas Tugila töötajate pidev muutumine tähendab paraku ka nendega kontakti katkemist ning noor jääb seejärel abita.

Kolmandas omavalitsuses palgati noortekeskuse juurde psühholoog projekti lõppedes, kes tegeles noortega edasi. Kuigi ta pakkus tuge nii mõnelegi noorele, jäi üldiselt tõrjutusriskis noortega tegelemine omavalitsuses nõrgaks. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja Kerttu sõnul pakutakse nüüd vaid „*minimaalset maksimumi*“, sest lisatuge pole kuskilt loota:

Sest palgad on väga madalad ja noortekeskus rabeleb hirmsasti, aga kui projekt saab otsa, siis projekt saab otsa. Ja raha ka ei ole. See [omavalitsus] ei tule niimoodi... Sellist projektitegevust ei hakka ta ka niimoodi automaatselt edasi rahastama. See ongi see kõige suurem takistus.

Lisaks erinevatele seiretele võivad projektipõhised olla ka erinevad koolitused ja loengud. Neid saab korraldada siis, kui on piisav arv osalejaid, seega periooditi. Kui noore abivajadus satub kahe projekti vahele, või pole parasjagu teisi temasarnaseid omavalitsuses või naaberomavalitsustes, siis polegi noort võimalik sel moel aidata. Väikestes omavalitsustes peavad inimesed koolituste korraldamiseks koopereeruma, et piisav arv noori saaks osaleda. Probleeme võib Kristiina hinnangul ka tekitada projektides omaosaluse ettemaksu nõue:

Ja see, mis mulle ei meeldinud: "Te peate sõlmima praegu juba eelnevalt selle ja selle lepingu meiega, muidu, kui te tahate abi, siis meie teie noori ei võta!" Okei, ma panin nagu asjad kirja, läksin juhataja juurde, ütlesin, et "Tead, kõik oli väga ilus, roosiline ja lilleline, et väga sihuke võibolla isegi kasulik asi, aga see, et "Te peate juba praegu, enne kui see asi käivitub, juba lepingud nendega sõlmima ja mingisuguse osaluse sinna maksuma..." Loomulikult juhtkond saadab pikalt! Isegi kui minule tundus see asi... /.../ Liituda ju võib - jah, me liitume, paneme selle linnukese, aga miks me peame mingisuguse kohustuste lepingu sõlmima, mis eeldab mingisuguseid... no tõesti nagu kohustusi juba? Et ma ei tea... See oli väga ebameeldiv! Ja loomulikult mitte keegi sellega edasi tegelema ei hakanud.

Suuremates omavalitsustes oldi küll valmis väiksemate omavalitsuste noori aitama ja kaasama, aga mõõndi, et pahatihti ei pruugi info noorteni jõuda ning ka vahemaad saavad takistuseks. Hanna kirjeldas oma kogemusi nii:

... et siin ma ei tea, kuidas ülejäänud Harjumaal, aga ma olen siin koostööd teinud... [omavalitsuse nimi]. Et nendel ei ole mitte midagi, mingeid programme, et nad alles alustasid STEP-programmiga. Et noh, küll need Harjumaa noored saavad... Ma saan aru, et nad saavad tulla ka siia Tallinna programmidesse, kui neil on huvi Tallinnasse sõita. Aga noh, kui sellel noorel huvi ka ei ole, siis... siis ongi ju, noh, ülejäänud Eestis väga keeruline neid noori kuidagi toetada. Ma ei tea, ilmselt suuremates linnades ongi mingid programmid, aga väiksemad omavalitsused on nagu... täitsa, noh... /.../ omapäi.

On ka omavalitsusi, mis ei osale väga aktiivselt projektide taotlemisega, kuna neil puudub piisav huvi või selleks vastavad ressursid. Üks probleem projektipõhisusega on ka nende kohta liikuv vähene koordineeritud info ning koostöö puudumine erinevate projektide vahel. Kerttu sõnul on Euroopa projektid kahe-kolmeaastase perioodiga ning projektiperioodil võib olla palju üksteisega sarnaseid või suisa dubleerivaid projekte, ent nendevaheline koostöö pole alati sujuv. Tema väitel võib olla riskirühma noor hõlmatud korraga kahe-kolme projektiga. Kerttu rääkis, et teatud juhtudel võivad projektid asuda omavahel konkureerima, kirjeldades oma kogemust ühe noori abistava piirkondliku mittetulundusühinguga, mida rahastati sarnasest europrojektist:

Siis tekkis meil ka see olukord, /.../ et... omavalitsustel olid need noorte nimed olemas ja siis oli see, et oli nagu kaks paralleeli, kes tegutsevad... /.../ Et meist said järsku konkurendid kohaliku omavalitsuse nimekirja, selle noorte nimekirjaga. Ja siis üks omavalitsus õnneks aitas meid. Kõik ei aidanud. "Need on meie nimekirjad ja me ise tegeleme!" No Töötukassa aitas. Aga siis me saimegi sisuliselt läbi Tugilate. Tugila projekti. No niimoodi ma ütleks, et läbi Tugila saime noori.

Seega võib öelda, et oluline on mitte ainult koostöö kohalike omavalitsustega, vaid ka erinevate projektide omavaheline koordineeritus, sh kohaliku omavalitsuse tasemel. Et projektid peavad esitama aruandeid, tundub ehk kohati projekti vedajatele, et nad ei soovi abivajajaid noori „ära anda,“ et neid saaks kajastada oma projektiraportis.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
Projektide ajutine iseloom, mis ei võimalda järjepidevust noortega töötamisel; koolitusprojektide sõltuvus KOV suurusest ja noorte arvust.	Süsteemsed põhjused – eelarvevahendeid napib, riigi- ja Euroopa Liidu poolsed rahastusskeemid.	Koostöö erinevate projektide vahel, projektidega tegelevate inimeste hilisem töölevõtmine KOVi tasemel, projektiperioodide ühtlustamine, et ei tekiks "auke."	Omavalitsused saavad projekte ja nendevahelist koostööd koordineerida, koostöö KOVide vahel koolitusprojektide rindel.

4.1.5. MUUD INSTITUTIONAALSED PROBLEEMID

Üks suuremaid institutsioonidest tulenevaid probleeme, millele on osutanud ka teised uuringud, on registrites esinevate andmete mittevastavus reaalsele olukorrale. NGTS seires sisaldunud NEET staatuses noorte andmed kajastasid neid, kes olid lahkunud näiteks välismaale õppima või tööle. Kuigi juhtumikorraldaja on alati rõõmus, kui näeb, et omavalitsuses elavate NEET staatuses noorte hulk pole nii suur, kui register arvab, läheb registriandmetes lünkade avastamiseks palju ajaressurssi, mida saaks kulutada abivajavate noortega tegelemiseks. On üsna tõenäoline, et kui

seire on ühtepidi eksitav (loetleb noori, kes abi ei vaja), siis ilmselt on eksimine suur ka teisipidi – on noori, kes registrites ei kajastu, ent vajavad sellegipoolest abi. Ave kirjeldas selliste näidetena probleemseid perekondi, kes sotsiaaltöötajate vaateväljast eemaldumiseks kolivad ühest vallast teise:

...paraku on tendents selline, et kui sa jääd millalgi lastekaitse vaatevälja või sotsiaaltöötajate huvi äratad, nad tohutult käbedalt pakivad oma asjad kokku ja lähevad mujale omavalitsusse. Ja tegelikult sellist liikumist on ikka hästi palju. /.../ Ja /.../ tulevad siia samamoodi. Ja... ja kahjuks tuleb ka väga palju just, kellega tulevad kaasa ka probleemid. Ja samas see seire täna ikkagist ju... See seire ei ole kohustuslik. Ja kui ta tuleb näiteks sellest omavalitsusest, kus ei ole seda seiret tehtud ja... ja niimoodi nad tegelikult liiguvadki ja me ei teagi nendest mitte midagi.

Teisalt teostatakse seiret ühel kindlal ajahetkel. Kui sel ajal on perekond elanud teises omavalitsuses, siis nende andmed ei kajastu. Kui nende andmed aga parasjagu on teise omavalitsuse seires, jääb nende asukoht seal leidmata. Ka sissekirjutused ei vasta pahatihti reaalsele olukorrale. Kaarel kirjeldas olukorda, mil 98st noorest 77-l oli kontakt muutunud.

Ja kui me võtame /.../ näite, et telefoninumbrid on muutunud, siis inimesed lihtsalt ei uuenda eesti.ee oma andmeid. Jäävad lapsepõlve meiliaadressid, et miisukutsu ja nublud ja mis seal on kõik olnud, et-et ma ei usu, et nüüd 26-aastasel noorel on kiisukutsu@hotmail.com või mail.ee või mis iganes.

Institutsionaalse korraldusega seonduvaid sageli mainitavaid probleeme on ka ressursipuudus, mis eelkõige väljendub spetsialistide puudumises. Eriti tunnetatakse, et puudu on psühholooge, psühhiaatreid ja lepitajaid. Sotsiaaltöötaja Kristiina rääkis, et näiteks peresuhete lepitajate järjekord on neli kuud ja selleks ajaks, kui nõustamise järjekord abivajajateni jõuab, on nad juba end "lolliks kakelnud". Teine probleem on see, et noorte abistamise institutsionaalne raamistik on üles ehitatud selliselt, et tema abistamiseks peab tal olema mingi diagnoos või register politseis, ennetamisruumi võimaldab praegune reeglistik vähe. Nii kurtis Meelika:

Neid vahendeid, millega sa teda nagu aidata saaksid, on väga vähe. Et seal ongi nagu, kas on üks äärmus või teine äärmus: et kas sa teed midagi või sa ei tee mitte midagi põhimõtteliselt. /.../ Et... meil oleks vaja nagu... /.../ paremaid võimalusi sekkumiseks. /.../ Näiteks mingi a la laager, kus sa saad minna nende noortega, kes on võibolla juba politsei huviorbiiti sattunud mingi probleemkäitumisega, riskikäitumisega, mingite probleemidega /.../ No näide, et koolis on vaja õpilasele kõrvale tugiisikut, sest ta ei saa käitumisega hakkama, tal on käitumisega probleemid, aga tal ei ole diagnoosi ja samas tal ei ole ka politseis mingit registrit avatud ehk et tegelikult riiklikult... ei olegi võimalik. /.../ Kui sul on, noorel on diagnoos, siis sa saad tugiisiku, kui sul seda diagnoosi ei ole, sa tugiisikut ei saa. Ja samas tal ei ole ka politseiga probleeme ehk ta ongi kuskil hallil alal, on-ju, ja me peame nüüd ootama, kuni see asi eskaleerub ja läheb väga hulluks ja tegelikult, noh, ühest küljest, kui see asi nagu läheb, eskaleerub ja läheb hulluks, siis me ei saa enam sinna jalga vahele. /.../ No me võime seda tulekahju seal siis kustutada, aga see ei päästa seda noort enam, et tegelikult noore inimese elu on rikutud.

Meelika sõnul on sellisel juhul paljudel noortega tegelejatel kiusatus kutsuda politsei ka juhtudel, mil saadaks ilma sellela hakkama – et oleks lihtsalt politsei nimistus inimene kirjas ja hakata sealtkaudu probleemipundart lahendama.

Paljud intervjueeritud töid välja, et noorte toetamisel peaks olema süsteemsem ning hetkel valitseb isegi registriseirete abil noorte ülesleidmisel juhuslikkus. Ka mõnsid paljud omavalitsuste sotsiaaltöö spetsialistid, et KOVil on küll võimalik abivajavate noortega tegeleda kui nad pöörduvad abi saamiseks omavalitsusse, kuid nende otsimiseks ja leidmiseks neil eraldi ressursi pole. Paljuski on süsteemid üles ehitatud kas laste või täiskasvanutega tegelemiseks, aga vahepealse ehk noorte jaoks pole piisavalt tugiisikuid või spetsialiste. Samas kulub iga noore peale eraldi palju aega ning vaeva, nagu selgus intervjuust noori abistava projektiga seotud Kerttuga:

Sest meil töötas seal... kümne noore kohta üks tugiisik, kes siis oli 24/7 terve aasta otsa selle noore jaoks olemas. Ta käis nagu lasteaiakasvataja tal järel kogu aeg: "Tule nüüd!" ja "Ole nüüd!" ja... Aga nad said tööd peale seda. Nendest 70... No tegelikult nad jäidki tööle, aga see oli selline aastane igapäevane tegevus nendega. Seda... ressursi kohalikul omavalitsusel ei ole. /.../ Kui sul on, ma ütlen, kasvõi üks inimene on sellel noorel, keda ta usaldab ja kes teda lootusetus olukorras toetab, siis on võimalik edasi minna. Aga see tähendab ikkagi ööpäevaringset tegelemist.

Samas aga tegeleb kohalik omavalitsus juba pigem ülesleitud probleemsete noortega, sest ka neid jätkub piisavalt. Ometi on noorega tegelemiseks vaja järjepidevust, kannatlikkust ja noore usalduse võitmist. Nagu öeldud, napib selleks kõigil aega. Lastekaitstes töötav Raina tões, et tegelikult oleks sellist tuge vaja juba lastel, kel vanemlik toetus jääb hõredaks. Kuigi seda ressursi pole kuskilt võtta, siis võib-olla aitaks varajasem märkamine ja tugi hoida ära probleemid hiljem. Töötukassas töötava Monika sõnul aitaks ehk olukorda parandada see, kui juhtumikorraldajad oleks spetsialiseerunud ning mõni tegeleks vaid noortega – hetkel on spetsialistide portfellis kõik alates 16 eluaastast kuni vanaduspensionini. Lisaks sellele kurtis ta, et noorteni läbimurdmiseks peaks olema rohkem aega:

Meil on kõigiga üks ajalimiit. Juhtumikorralduslik töö näeb ette kuskil pool tundi. /.../ Vähemalt üks kord kolmekümne päeva jooksul. Ma võin tihedamini kutsuda ja ma noori tavaliselt kutsungi tihedamini, sellepärast et sellest ajast jääb väheseks ja on vaja mõningas mõttes ka rohkem paindlikumat lähenemist ja abi. Aga... kliente on palju...

Kuna rahalisi vahendeid napib, on ka palgad madalad, tööpinge aga suur ja psühholoogiliselt raske. Meelika nentis, et noorsootöötajate hariduses võiks olla rohkem koolitust psühholoogia vallas. Ent ta mõonis, et ka psühholoogiharidusega noored, kes mõnikord ülikoolipingist otse keerulistes situatsioonidesse satuvad riskinoortega tegelemisel, võivad ehk ülesannete keerukusega kokku puutudes. Kõik intervjueeritud nentisid, et madala palga ja pingelise töö kombinatsioon tähendab paraku suurt kaadrivoolavust tõrjutusriskis noortega tegelejate seas. Piret kirjeldas seda nii:

et mul on see... koostööpunkt ka alati olemas olnud, aga nüüd vahetus mingi aeg jällegi lastekaitseteenuse juht näiteks, kellega mul oli ka koostöö pooleli, siis lastekaitsetöötajad, kes on ühed kõige tihedamini vahetuvad... töötajad üleüldse sotsiaalvaldkonnas, siis vahetusid ka need. Et kui kogu aeg tuleb, eks-ju, uus inimene, minu meelest see on nagu selline nõrkus. Et need kõik sotsiaalvaldkonnas töötavad inimesed ei ole piisavalt toetatud ja seetõttu nad põlevad läbi. Päris kiiresti. Kahe-kolme aastaga. Ja hakkavad otsima uusi väljundeid. Samal ajal on sotsiaaltöös kõige tähtsam see, et... et on püsivad inimesed, kes teavad juhtumeid, kes on juba süvenenud nendesse juhtumitesse, et selles suhtes ka kliendi osas on see kindlasti nõrkus, et kui vahetuvad väga tihti... töötajad.

Meelika muigas, et paljud on imestunud, kui kuulevad, et ta on töötanud juba noorsootöötajana üle viie aasta, sest reeglina inimesed tema kohal pole nii kaua vastu pidanud. Noore inimesega usaldusliku suhte tekitamine võtab aastaid ja on kahetsusväärne, kui inimene, kellega see suhe tekib, ära kaob. Tõrjutusriskis noored võivad olla heitunud ning ei usalda täiskasvanuid. Paljudest intervjuudest joonistus välja muster, mil üks spetsialist – olgu see Tugila töötaja, juhtumikorraldaja Töötukassast või mõnest projektist (Hoog sisse!, Noortegarantii Tugisüsteem), sotsiaalpedagoog, lastekaitse töötaja või sotsiaaltöötaja – saavutab noorega usaldusliku suhte ning aitab tal kontakti hoida ning jõuda teisteni – psühholoogide, arstide, ametnike või koolini. Jaanika leidis, et **oluline polegi, millise asutuse töötajani noor jõuab, vaid oluline on leida üks usaldusisik:**

No minu enda moto, isiklik, on, et igal noorel võiks olla see kasvõi üks täiskasvanu, kes hingeliselt võtab, ma ei tea, oma südameasjaks, et... et tal on olemas see täiskasvanu, kes... kes... on tema isiklik nõ fänn või... kes seisab tema eest. Igal noorel võiks olla keegi, kasvõi üks inimene, kes võtab ja hoolib tema käekäigu kohta, jah. Et kuidas tal on.

Kindlasti ei saa kõik noored kõiki usaldada, seega võib selline ühe usaldusisiku kaudu info saamine teiste abivõimaluste üle (töötukassa, haridus, psühholoogid) olla üks võimalus noori aidata, ent see eeldab kindlasti head koostööd erinevate asutuste vahel.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
Registriandmete mittevastavus, ressursipuudus, kaadrivoolavus, see takistab noore abistamiseks vajaliku usaldussuhte tekkimist.	Registriandmete kogumine ühel ajahetkel, noorte vähene motivatsioon kontaktandmeid uuendada, eelarveliste vahendite jaotus, ebapiisav tunnustus ja tugi tõrjutusriskis noortega tegelemisel.	Usaldusisikute nn hajutamine erinevate asutuste vahel, nõustamise ja toe pakkumine tõrjutusriskis noortega tegelejatele, eelarvevahendite suurendamine.	Riigi tasandil saab muuta registrite andmekogumismetoodikat, suurendada eelarvelisi vahendeid, KOV saab leida võimalusi nõustamiseks ja koostöö koordineerimiseks.

4.2. Sotsiaalmajanduslikust või tervislikust taustaga seostatavad probleemid tõrjutusriski ennetamisel

4.2.1. KEELEOSKUS JA KODAKONDSUS

Eestis on palju noori, kelle emakeeleks pole eesti keel, aga ka neid, kes on siin sündinud, kuid kel puudub riigi kodakondsus. Erinevad uuringud on korduvalt näidanud, et nii keeleoskuse kui ka kodakondsuse puudumine on tugevad riskitegurid sotsiaalseks ja majanduslikuks tõrjutuseks. Need probleemid kajasid läbi ka meie intervjuudest. Kuigi Ida-Virumaal võib leida teatud töötusi, kus keeleoskuse taset ei nõuta, on keeleoskuseta töö leidmine siiski keeruline. Olukorda komplitseerib veelgi asjaolu, et keeleõpe on pikk ja vaevaline protsess ning motivatsioon noorte seas pole alati suur. Tamara kirjeldas enda kogemust nii:

... neid, kes ei oska või oskavad väga algelisel tasemel, neid on palju, jah, see on ju pikk protsess, oi, see pole kiire, see tähendab, et keelt sa ei saa kiiresti selgeks õppida, pluss sul peaks olema motivatsioon keele omandamiseks, see tähendab, sa pead aru saama, milleks

sa õpid. Aga meie juurde tulevad noored ja tihti räägivad: „A milleks mulle eesti keel? Ma üldse... ma ei näe ennast siin mülkas ja üleüldse Ida-Virumaal seda pole vaja. Aga ma plaanin sõita Soome, seega ma hakkan hoopis soome keelt õppima. Või siis, sõidan Saksamaale ja hakkan saksa keelt õppima...“ Nad millegipärast arvavad, et igal pool, kus neid pole, on parem ja neid seal oodatakse. Aga nad ei mõista, millised raskused neid ootavad, sest seal on oma süsteem, kohustused...

Samas on keeruline leida ka välismaal tööd, kui puudub kodakondsus. Kuigi on töökohti, kus kodakondsust ei nõuta ka Euroopa Liidus, eeldavad seda siiski erinevad tööportaaliid, mis neid töökohti vahendavad. Pärast 1991.a. sündinud noored peaksid olema saama automaatselt sünnijärgse kodakondsuse, aga sageli on see vanemate poolt taotlemata jäänud ja Vene Föderatsiooni pass on tundunud olulisem. Seega on Ida-Virumaal ka palju noori, kes oleks võinud saada kodakondsuse, kuid pole seda taotlenud.

Jaanika sõnul pole venekeelsete noorte probleem vaid keeleoskuse puudumine, vaid see tähendab ka erinevaid teadmisi ühiskonna toimimisest ja erinevat väärtussüsteemi. Vene emakeelega noor tarbib venekeelset informuumi, mis ühelt poolt mõjutab tema väärtushinnanguid ja võib tekitada tööandjatega arusaamatusi, teisalt jääb osa olulist informatsiooni kätte saamata ja ka vajalike teenuste taotluste vormide täitmine võib osutuda keeruliseks. Jaanika tõi näite ühest juhtumist, mil vaimse tervise häiretega noor oli venekeelse taustaga ning tal tekkisid raskused:

... seal oli vaja ka dokumente tõlkida, sest see on venekeelne, vene taustaga pere. Et keegi ei osanud isegi alustada kuskilt, et siis oligi, et dokumentide tõlkimine, siis mis... edasiõppimise võimalused on, mis ametid üldse sobivad sellise tervise... seisukohalt noorele jne, et selline komplekslahendus, ütleme nii. Et a la selleni, et sa lähedki koos nendega kooli. Noh, sest... jällegi mingil rääkimisel on võibolla abi vaja ja... noh, näiteks peretaust oli ka selline, et hästi... No ema, terve elu lihttööline, ta ei oskagi mingeid asju küsida, sest ta ei ole kunagi kokku puutunud nende asjadega.

Kui Ida-Virumaal on koole, kus saab ka kutseõpet omandada nigela eesti keele oskusega, siis teistes maakondades selliseid koole pole ning noorel ega ta perel pole piisavalt finantsressursse, et õppida kodust kaugemal. Lisaks võib tekkida venekeelsetel tõrjutud noortel raskusi n-ö usaldusliku täiskasvanu leidmisega, kellest eelpool juttu oli. Kuigi paljud ametnikud valdavad ka vene keelt, ei ole nende vene keele oskus väljaspool Ida-Virumaad alati nii sorav ja heitunud madala enesehinnanguga noor ei pruugi usaldada kedagi, kes pole tema enda nn kultuuriruumist.

Samas pole venekeelne noor ainus, kellel võivad keele- ja kultuurilise tausta tõttu tekkida probleemid. Kuigi pagulastemaatika intervjuudest esile ei kerkinud, toodi välja erinevaid teisi rahvusgruppe ja kultuurilisi kooslusi, kellega võivad omavalitsusel probleemid tekkida. Valga omavalitsuses toodi välja, et mõnikord jäävad keeleoskuse tõttu hätta ka näiteks lätlased. Samas pole takistuseks vaid keeleoskus. Tihti toodi välja Valgas elav roma kogukond:

Nad õpivad erinevates koolides, nende tugevus on, kusjuures, keeled. Nad tavaliselt räägivad päris hästi. Oma keelt loomulikult emakeelena, vene keelt, eesti keelt, läti keelt ja noh, selles suhtes nad on keeleliselt tegelikult ikka väga osavad ja tugevad. Et ikka tihtipeale on, et vähemalt kahte-kolme keelt nad valdavad. /.../ Et noh, et ei saa öelda, et neil on selline võibolla infopuudus, aga kindlasti neil on... Noh, neil ongi omaette kultuur ja maailm ja nad on natukene nagu välja rebitud sellest... Noh, jah, sellisest... No neil on

tugevad veendumused ja eks see kandub noortesse ka, et... selline mingi kultuuriline taust on neil nii teistmoodi, et... jah, tihtipeale jääb neil see koolitee natukene katki.

Erinev kultuuritaust tekitab ka erinevaid silte ja eelarvamusi. Valga piirkonna inimesed rääkisid, et romasid nimetatakse sageli neid nende soovi vastaselt mustlasteks, neid peetakse lärmakaks ja ka noortekeskuses ei soovi teised noored nendega seetõttu suhelda. Ka töö leidmine pole neil kerge, sest piirkonnas on nendesse suhtumine pigem negatiivne ja töoandjad väldivad nende palkamist. See tekitab surnud ringi, mil nad saavad tuge oma kogukonnast ja selle kultuurist, mis neid teistest eristab.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
Nõrk keeleoskus, kodakondsuse puudumine, teises kultuuriruumis elamine läheb konflikti eesti kultuuriruumiga.	Nõrk integratsioonipoliitika, ebaefektiivne keeleõpe koolides, sildistamine ja marginaliseerimine.	Eestikeelne õpe madalamatel haridustasemetel kui gümnaasium, vähemusgruppide kaasamine lapsena.	Riiklikul tasandil saab integratsiooni- ja hariduspoliitikat muuta, KOV tasandil tuleb märgata ja kaasata vähemusi.

4.2.2. KEERULINE PEREKONDLIK TAUST JA/VÕI MITTETOETAV PÄRITOLUKODU

Keegi ei saa valida endale perekonda, kuhu ta sünnib. Paljudel tõrjutusriski sattunud noortel on perekondlik taust pehmelt öeldes keeruline. Mitmed intervjuueeritavad tõid välja, et nad tegelevad noortega, kelle perekond on juba põlvkondade kaupa olnud sotsiaaltöötajate vaateväljas ja KOV abisaajate nimekirjas. Monika nentis, et sellistes peredes kasvavatel lastel ei teki motiveeritust tööle minna, kuna rollimudel puudub:

...siis on, ütleme, dünastiad meil juba niimoodi, et kui laps on kasvanud ja vanemad on olnud 30-40 aastat töötud ja... ja-ja elatunudki toimetulekutoetusest ja-ja ei ole üldse motiveeritud toole minemisest, siis ka lapsed kasvavad, noored kasvavad samasugusteks. Et meil on olnud, et vanem on töötu, ema, laps ja juba lapselaps, ütleme niimoodi, et see on selline redel, mis... mis nagu, on hea, kui me saaksime seda muuta, aga tihtipeale juhtub niimoodi.

Sellisest mustrist on raske välja murda, sest vanematel on lastele suur mõju. Hanna kirjeldas, et töötud vanemad ei pea ka hommikuti vara ärkama ning seetõttu ei pruugi ta ka last äratada ning tihti jääb laps lasteaeda viimata, ning ka koolitundidesse magavad lapsed sisse. See mõjutab ka lapse edasisi suhtumisi kohustustesse.

Laura märkis, et näiteks perekondades, kus valitsevad ebaseaduslikud rahateenimise viisid, kasvavad noored, kes ei näe enda tulevikku ausal moel tööl käies. Levinud on näiteks mustalt töötamise normaliseerimine perekondlikult, aga halvematel juhtudel tegeletakse suisa kriminaalsete äridega, näiteks mõnuainete müügiga. Samas ei pruugi perekondlik taust olla tingimata kriminaalne või seadusi eirav, vaid lihtsalt isoleerib noored ühiskonnast. Sellistel puhkudel on omavalitsusel ka keeruline midagi ette võtta enne noorte täisealiseks saamist, sest juriidiliselt otsustavad tema käekäigu üle vanemad:

... ega me ju täpselt ei tea, kus ja mis seal metstaludes toimub. Et ma olen oma praktikas kokku puutunud ka perega, kus isa ütleb, et... koolis õpetatakse hobusevargaks ja nii ongi. Ja pere viis last koolis ei käi, eks-ju. Ja ega seal ei ole... Seal ei olegi nagu midagi teha, seal sa pead endale lihtsalt aru andma, et nii kaua, kui laps on alaealine, sõltub ta ikkagi hästi palju vanema otsustest.

Täisealiseks saades on aga noore isiksus juba välja kujunenud ja sekkumine on oluliselt raskem. Mittesekkumine võib seevastu tuua valusa tagasilöögi, nagu tõi välja Tamara:

Lõppkokkuvõttes, kui me täna nende lastega ei tegele, siis kannatab terve ühiskond: kui alguses on laps ohver, siis hiljem saab ohvriks kogu ühiskond – siis, kui noor hakkab sisse lööma aknaid, kui ta hakkab huligaanitsema, kui tekivad arusaamatused politseiga, alkohoolitarbimine, sigaretid, narkootikumid ja nii edasi. Ma lihtsalt näen seda kõike...

Tamara oli kriitiline sotsiaaltöötajate ja politsei suunas, kuna nägi, et sageli pööratakse pea ära ning ei tehta laste ja noorte aitamiseks midagi, oodates, kuni olukord eskaleerub. Tamara sõnul öeldakse talle sageli, et siin ei saa me midagi teha, aga tema arvates aitaks sageli **ajurünnaku formaadis juhtumikoosolekud, kus erinevad osapooled jagavad informatsiooni ja aitavad välja mõelda võimalikke lahendusi.**

Nagu juba eelnevalt mainitud, on igal noorel tarvis tugivõrgustikku. Tavaliselt pakub seda perekond. Kui aga perekond seda pakkuda ei suuda, siis tekivad noore arengus lüngad, ta võib muutuda endassetõmbunuks või siis vastupidi, agressiivseks. Sageli ei oska noor ise abi otsida ja teda ei märgatagi. Erinevad perekooslused ei tee asja sageli lihtsamaks, kärgperedes võivad tekkida konfliktid, milles jäävad kannatajaks pere lapsed. Piret rääkis:

Alkohoolikutest vanemad, kärgpered - põhiline. Minu klientuur - kõigil kärgpered, kasuvanemaga läbi ei saa, kodus elada ei saa, kuskil elada ei ole.

Paljud intervjueeritavad töid välja, et tõrjutusriski viivad peremudelid kipuvad korduma – neil, kes on vara lapse saanud, saavad ka lapsed noorelt vanemateks; ema pidev partnerite vahetus võib saada normiks ka tütrele jne. Vara lapsevanemaks saanutel on aga suur tõenäosus jätta haridustee pooleli ja sattuda vaesusrisiki, sest isegi kui õnnestub poolelijäänud haridusteedega töökoht leida, on lapse kõrvalt töötada keeruline. Selliseid juhtumeid kirjeldas ka Piret:

et minu meelest kõige suurem missioon on meil need noored mustrist välja saada. Näiteks ongi, kui on lapsevanem, kellel on... kaheksa... Ta on üksikema, tal on kaheksa last, kõik on erinevate meestega peaaegu ja siis meil ongi see noor siin, kes on nii tugevalt selles mustris... Me üritame teda hoida, me ostame talle need rasedusvastased vahendid, aga... ikka juhtub see asi. Et õnneks me oleme ikka suutnud siin päästa ka, et nad ikka lõpetavad kooli ära, aga ikka üsna varakult saavad siin lapsevanemateks küll. Et see käib kuidagi... See on jälle, ma olen aru saanud, et nad arvavad, et see kuidagi päästab neid ära sellest mingist olukorrast, kas siis rahalisest kitsikusest... Et seal riski juures mul jäi veel see majanduslik asi seal ütlemata, et ka selline majanduslik toimetulek, et see on hästi keeruline. Et... et nad arvavad, et see on nagu mingi... pääsetee. Et kui ma saan lapse, et siis mul kõik elu muutub, et kõik läheb paremaks.

Palju räägiti psühholoogilistest traumadest, mis on saadud lapsena ning mis hilisemas elus tekitavad agressiivseid reaktsioone või vaimse tervise probleeme, mida peab lahti harutama

psühhiaater. Võib tekkida surnud ring, traumeeritud laps võetakse vanematelt ära, ent asenduskodu vanemad ei tule traumadest tingitud agressiivsusega toime ning loobuvad lapsest, mitme kodu ja lastekodu vahel liikudes kaovad pidepunktid. See kõik avaldub hiljem ka käitumises täiskasvanueas, mistõttu jäävad pooleli koolid, kaotatakse töökohad ja ei tulla eluga toime. Paraku on ka vanemlike õiguste äravõtmine väga pikk ja keeruline protsess ja see aeg võib just olla lapsele kriitiline. Laura kirjeldas oma töökogemust:

Kõige... kõige rängem, kõige keerulisem on jõuda nende noorteni, kes tulevad väga-väga katkistest peredest. /.../ Et nemad varjavad kiivalt seda, mis kodus toimub. Mingitel hetkedel nad vihkavad oma vanemaid, aga samas nad ei anna oma vanemaid kunagi ära. Mis teeb nende juhtumite lahendamise hästi-hästi keeruliseks. Sest see bürokraatia on ju nii suur, et on vaja ju tunnistusi, eks-ju. Aga ükski laps ei tunnistata oma vanema vastu. /.../ Aga ma ütlen, et mul on siin praegu... praegu ma olen jõudnud ühe tüdrukuga sinnamaani, et ta... ta käib tööl, ta lõpetas ära oma põhikooli, ta käib tööl ja ta oli nõus minema, no päriselt ka teraapiasse, mitte nii, et ainult üks kord käid ja siis... on kõik. Aga ma olen taga tööd teinud viis aastat. /.../ Kusjuures väga-väga tubli noor, aga hästi-hästi katki.

Psühholoogide ja psühhiaatrite tugi on väga oluline (kuigi, nagu eelnevalt mainitud, töid paljud võtmeisikud välja asjaolu, et neid napib ja neil on pikad järjekorrad). Tihtipeale aga ei märgata noore mure, sest tegemist on delikaatsete pereteemadega, millest rääkimine on tabu. Kersti kirjeldas juhtumit, kus ta aitas üht tüdrukut õppimisel, sest üsna terasel lapsel oli probleem just kodus õpitu omandamisega. Kahtlustades, et sellise õpiraskuse taga on kodused probleemid, otsustas Kersti paluda psühholoogide abi ning seeläbi selguski, et tütarlapse ema poiss-sõber peksab ta ema ning hirmu tõttu ei suuda noor kodus õppida.

Selliste juhtumite tagant kumab sageli läbi asjaolu, et noored ise abi ei otsi, sest pelgavad, et abi pole piisav või kardavad oma probleeme avaldada inimestele, kes on kooliga seotud. Vladimir selgitas seda nii:

Inimesed hakkasid vältima pöördumist kooli psühholoogi poole, sest nägid teda süsteemi osana. Ka sotsiaalpedagoog on sellesama õppeasutusega seotud süsteemi osa. Kui tahad abi saada, mine naaberasutusse, oma asutuses sa abi ei saa, sest kõige ülal istub direktor, ja direktoril on oma arvamus, siis õppealajuhataja, õppenõukogu, õpetajaskond ja nii edasi ja nii edasi. Ja kui inimene tuleb ja räägib – teate, ma ei suuda leida kontakti oma kooli õpetajaga, siis tuleb vastus: „kui ei suuda, siis ei suuda... aga mis siin leida, ta [õpilane] on ise selline-ja-selline... mida siin ikka leida... võib koolist välja visata.“ Ja siis inimene, kes on enne võib-olla eksinud elus, tal on vaja leida abi, aga süsteemi on raske võita, isegi kui sel pole õigus.

Vladimiri tsitaadist õhkub suurt usaldamatust erinevate oma ala professionaalide suunas. Noorsootöötajana ilmselt kuulis ta mitmeid taolisi lugusid noorte tõlgendusvõtmes. Meie intervjuud võtmeisikutega ei andnud alust arvata, et sotsiaalpedagoogide või koolipsühholoogide poole pöördumine oleks andnud põhjust koolist väljaviskamiseks. Vastupidi, nende inimeste sõnutsi tegelesid nad ennastunustavalt selle nimel, et ka tõrjutusriskis olevaid noori hoida haridusteel. Ometi on Vladimiri räägitud tähendusrikas selles võtmes, et haavatavad noored, olles pettunud ühes või teises süsteemi aspektis, laiendavad sellist pettumust kergelt kogu süsteemile.

Paljude intervjuueeritavate sõnul on **oluline saada need lapsed ja noored just ühistegevustesse ja erinevatesse kogukondadesse, et neid märgataks, neil tekiks usalduslik suhe mõne täiskasvanuga**

või võimalused liikuda kohtades, kuhu perekondliku finantsolukorra tõttu ei pääseks. Jaanika rääkis, et klassiekskursioonide, noorsootöö või Kaitseliidu tegevuste käigus on noored sattunud näiteks esmakordselt elus teatrisse. On oluline, et tagataks neile võimalused, millest nad ainult koju kapseldudes ilma jääks:

Aga kui nad näiteks saavad teiste tegevuste kaudu, a la kooliekskursiooniga lähevad kuskile, ma ei tea, või noorsootöö tegevustega lähevad kuskile matkale, näevad teisi inimesi, teisi elusid või saavad jumala eest mingi projektiga kuskil laagris olla nädal aega... Et noh, nad näevad neid... No õppekäikude nagu... Et siis on nagu... Käivad teatris näiteks! Mul on olnud näiteks noor vastuvõtul, kuueteistaastane, et kellel hakkaski, et ta ütles, et ta tahab suvel minna kohvikusse tööle kuskile abitööliseks ja siis me lihtsalt arutasime, et mis... Ma küsisin, et "Mis kohvikus Sa oled söömas käinud?" ja selgus, et ta pole kunagi käinud. Noh, et selline taust, jah. Et see on nagu... uskumatu, aga nii ta on.

Noorsootöö pakub võimalust suhelda teiste noortega ja noorsootöötajad on valmis ka panustama. Marika sõnul vajavad sellised noored „**palju tuge ja tegelemist ja hoolt**“.

Võtmeisikute sõnul on ekslik arvata, et perekondliku soojust napib vaid nn probleemsetest perekondadest noortel. Ka heal majanduslikul järjel peredes, kus kõik võib paista pealtnäha „korras,“ võib olla perekondlike soojade suhete loomisel probleeme. Ühte sellist juhtumit kirjeldas noorsootöötaja Mihhail:

Perekond, perekond ja jälle perekond. Ja see ei tähenda, et kui perekonnas... on mingi probleem. Et tähelepanu puudumine on kõige suurem probleem. Et... võibolla majanduslik olukord peres on väga hästi, väga hea. /.../ Minul isiklikult on ka need näidised et kui noor kasvas oma peres niimoodi, et... et isa bankiir, pangasüsteemi töötaja, see juhatuses, ema advokaat või mingid nagu advokaadibüroo ja mis iganes /.../. Ja siis, et laps nagu... ei nuta, nemad andsid talle mingi, ma ei tea, tahvelarvuti, noh. Säh sulle. Kui tahad i-Phone'i, võta. Jne. Aga see ei ole piisavalt. Tema leidis omale, endale oma nagu kamba tänaval. Tänaval sihukesed noored on väga... hinnatud. (naerab) Sellepärast nendel raha on. Ja see lõppes sellega, et mingil hetkel vanemad ütlesid, et "Me ei tea, mis temaga teha. Me ei oska." Ja laps läks nagu turvakeskusesse. Kolm aastat ta oli seal. Läks välja sellepärast, et üheksanda klass nagu lõpetatud. Ja mis ma tean hetkel, ta on Viru vanglas. Selle ta oli Kaagveres juba pärast neid... Juba Kaagveres, jah.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
Tõrjutusriskis olevate noorte keeruline perekondlik taust.	Sotsiaalsed põhjused ühiskonnakorralduses.	Noorte kaasamine lapsena erinevatesse kollektiividesse, nende murede märkamine, psühholoogilise abi osutamine, usaldusisikute leidmine.	KOV tasandil tõrjutusriskis noorte märkamine ja kaasamine. Koostöö erinevate institutsioonide vahel info vahetamiseks ja lahenduste välja töötamiseks.

4.2.3. HARIDUSLIKU ERIVAJADUSE NING VAIMSE TERVISE HÄIRETEGA NOORED

Hariduslikud erivajadused ja vaimse tervise häired on üsna sagedased põhjused ka tõrjutusriski sattumisel. Kuigi Eestis on ette nähtud väikeklassid või koolid hariduslike erivajadustega (HEV) laste jaoks, on sageli HEV noored ka tavaklassides, sest usutakse, et nende eraldamine ülejäänud ühiskonnast pole nende arengule hea. Laskumata debatti HEV noorte ühiskonda integreerimise meetoditest (ja teadvustades selle grupi heterogeensust), toome siiski välja, et mõlemad meetodid kätkevad erinevate intervjueeritavate sõnul erinevaid ohte. Ane sõnul on tähtis, et HEV noored oleks eraldi õppeasutuses:

Meie vallas on [nimi] kool, kes on spetsialiseerunud tegelikult hariduslike nende... HEV-õpilastele, eks-ju, siis nendel on ka see oma päevakava üles ehitatud selliselt, et nad korjavad need lapsed bussi peale, päev otsa nendega tegeletakse, õpitakse, toidetakse, õpetatakse sotsiaalseid oskusi ja nad tulevad õhtul bussiga tagasi vanemate tööpäeva lõpuks. Ja lähevad kodudesse. Aga kui ma vaatan nüüd neid väikeklasse ja... ja neid HEV-e, kes on meil siin /.../, eks-ju, et neid on siin ju igal pool, siis... vaadates, et nad on tülikad... See kaasav haridus on küll, et paneme need lapsed õppima kõik tavalastega koos, aga meie haridus- siis personal või õpetajad ja kõik need tugispetsialistid, need ei ole nende jaoks piisavad, et tagada neile hariduse andmine. Nad on tülikad ja-ja nendest tegelikult tahetakse paraku kiiresti vabaneda, nad saadetakse siis minema. No tõstetakse tunnist välja, mis iganes, eks-ju. Ja... ja siis on nii, et näiteks kui sa õhvikese lased seal linna peale lahti, siis... no ta läheb isegi koju. Vaevalt ta seal õppima hakkab ilma kõrvalise toeta. No siis passib telefonis või arvutis või mis iganes selle ajani, kui vanemad töölt tulevad. Aga kui... näiteks terve väikeklass, neli tükki saata minema, siis nad on tegelikult... Nad hakkavad rumalusi tegema ja mis on veel kõige kurvem, need HEV-ikesed on tegelikult hästi kerge saak nendele noortele kriminaalidele. Ja selliseid juhtumeid on meil siin olnud. Neid pilastatakse, alandatakse, siin on seksuaalset vägivalda nende kallal toime pandud, et noh, tegelikult... Ja põhjus on see, et me ei suuna piisavalt ressursi ja tähelepanu nende HEV-ide koolivälisele tegevusele.

Teisalt on HEV laste eraldi õpe enamasti vaid üldhariduse raames. Kui noor soovib minna edasi õppima või näiteks kutsekooli, siis tuleb tal siiski hakkama saada nn tavagrupis ning kui seni pole tal seda kogemust, tekivad seal koolis raskused. Kutsekooli sotsiaalpedagoog arvas, et HEV noori peaks siiski tugiisikute toel proovima integreerida varasemates haridusastmetes juba gruppi, sest gruppi harjutamine põhihariduse järgsel haridusastmel võib olla komplitseeritum. Lisaks on kutsekoolis erinevatel põhjustel ka teisi keerulisi õpilasi, mis tekitab antud olukorras palju konflikte, nende lahendamine on aeganõudev ja õppimine jääb tahaplaanile kõigi grupi liikmete jaoks. Asja ei muuda lihtsamaks juba eelpool mainitud asjaolu, et noorte hariduslikud erivajadused selguvad alles õppeprotsessi käigus, sest lapsevanemad pole kooli neist teavitanud.

Ühe probleemina toodi välja ka asjaolu, et lihtsustatud õppekavade alusel õppinute jaoks on küll madalama astme hariduses erivõimalusi, ent kui need haridusastmed lõppevad, siis on edasised arenguteed piiratud. Suuremates linnades näiteks nagu Tallinn on sellistele võimalustele mõeldud – seal on Astangu Kutser rehabilitatsiooni Keskus, ent ääremadal elavatel noortel pole nii lihtne sinna minna, sest sageli on nende majanduslik taust ka kesine ja ei võimalda kaugemal õppimist. Marika tõi välja veel sarnaseid probleeme:

... meie piirkonnas on ka näiteks [nimi] kool, kus õpivad lihtsustatud õppekaval õppijad. Ja samamoodi nende väljund edasiseks on päris piiratud. Et kutsekoolis puuduvad

erialad, kus... Nad peavad õppima minema taas tavaõpilastega. Et kui siiani on nad olnud siis individuaalsel õppekaval, siis sattudes nüüd tavarühma nad tõenäoliselt jälle... See tõenäosus väljalangemiseks on väga suur ja väga kiire. Et piirkonna sellised lihtsustatud õppekavade jätkamise võimalused on väga... väga väikesed, õppimisvõimalus on väga väike. Ja ka tööturul, et siin omalt poolt suudame pakkuda sellist jätkutuge natuke võibolla Töötukassa poolt, et lihtsalt nõustada tööandjat erivajadusega inimese tööle võtmisel, aga noorel, kellel puuduvad jälle... Kellel puudub väljaõpe, siis ka tööandjal ei ole aega tema väljaõpetamiseks. /.../ Ja ka täiendkoolituskursused, mida meie omalt poolt Töötukassast saame igale noorele pakkuda, on tihti ikkagi suunitlusega jälle tavaintellektiga tavainimesele. Et see on jälle selline asi, et kui selle noore õpivalmidus, õpimotivatsioon ei ole, ei ole väga kõrge, siis ka nendel kursustel osalemiseks ja ka nende kursuste valik piirkonnas on väga väike. Jälle on vaja sõita kaugemale, kus see valik on suurem, aga kohapeal pakutavate kursuste arv on minimaalne.

Paljude spetsialistide arvates peaks aga nii HEV kui intellektipuudega noori **võimalikult kaua koolis hoidma**. Eestis on seadusega kohustuslik haridusnõue kuni 16 eluaastani. Jaanika sõnul on aga suur vahe, kas nõrgemate vaimsete võimetega noor püüab tööturule siseneda 16 aastasena või näiteks 22 aastasena. Tema sõnul on väga oluline hoida ka intellektipuudega noori koolis, sest nad küpsevad alles hiljem ning seetõttu on neil ka tööturule sisenemine vanemana lihtsam. Teisalt ei ole kodus või ühiskonnast eraldatuna elatud aastad (näiteks 16 eluaastast 18ni) sellistele noortele kuidagi kasulikud, vaid pigem süvendavad nende probleeme. Jaanika sõnul peaks hariduspoliitikas hoiduma igal juhul nendest mõtetest, et HEV noorte haridusteed lühendada.

Kui HEV noorte puhul märgatakse nende eripära koolis ja otsitakse lahendusi sellega tegelemiseks ja pakutakse (isegi kui mitte piisavalt rahuldaval tasemel paljude hinnangul) neile tuge ja arenguvõimalusi, siis vaimse tervise häiretega noorte olukord on keerulisem. Pahatihti nende tervisehäired pole diagnoositud ja nad ise ei oska seda märgata ega abi otsida. Velli sõnul ei märka sageli seda ka vanemad:

Muidugi on ka üks raske see grupp, kes on... vaimse... sellega. Vaimse arengu puudusega, aga tal ei ole seda kahjuks arsti poolt diagnoositud. Et see on veel hästi raske seltskond, et... et millegipärast vanemad ei ole sellega tegelema, vanematel võivad olla ka silmaklapid peas, et... et laps abi vajaks, ja nad ei ole temaga arsti poole pöördunud, aga ilmselgelt on näha, et ta koolis tavaolukorras hakkama ei saa, et vot selliseid oli ka paar juhtumit, kus siis tõesti sotsiaaltöötaja abiga sai läbi käidud see tee, et sai töövõime hindamise kaudu ja siis... ja siis saab ka juba jälle sammud edasi, aga... aga paljud ei teagi neid võimalusi ja paljud ei oska kuskilt otsast alustada, et... et oluline on see, et ta laseks ennast aidata ja siis jõuaks nendeni, nende abivajajateni. Et kahju on nendest, kes pelgavad, kes häbenevad ja ei oska kuskilt alustada, on nagu oma muredega üksinda... Et... see on suur töö, et leida see... selline side, et ta avab ja usaldab ja... ja siis saab tema elukäiku edasi arendama hakata.

Paljud võtmeisikud tõid välja, et osad noored jäävad märkamatuks, kuna nad ei tule ka kodust välja ja abi ei otsi ka vanemad. Noored ei oska aimata, et depressiooni korral on võimalik määrata ka osaline või täielik töövõimetus ning alles diagnoosijärgselt asuda tööd otsima. Kristel rääkis, et teadlikkus on siin võtmeks ja teadmatus valitseb nii noorte kui nende vanemate seas:

No nüüd ma näen, et just see, et tegelikult väga paljud noored ja vanemad ei tea neid võimalusi, mis Töötukassa annab, mis lastekaitse on, mis sotsiaalsfääris üldse sul võimalik saada on. Nad lihtsalt ei oska küsida. Ja millegipärast, kurb, aga nii ta on, sa saad... Ega sulle ei pakuta ka. Sa pead oskama küsida. Et minul näiteks just see, kuidas üks noor, kes on ikkagi kerge intellektipuudega, on-ju, ta oli ikkagi Töötukassas, kaks aastat käis. Ja muudkui tegid seda, kaks korda seda..., et saada osalist töövõimetust. Ühesõnaga taotlesid. Ja siis, kui ma võtsin ta... Tema oli hästi kuidagi tubli tegelikult jälle, ta kuidagi meid kodulehelt leidis üles, selle "Hoog sisse!". Kuigi tal on sihukene... Ta vajab töö... töötamisel abi ja ikkagi sihukene... No sihuke kerge intellektipuue. Ja... käisime koos Töötukassas, tegime koos kõik selle protsessi uuesti läbi ja nüüd ta saigi... Ja talle määrati täielik töövõimetus. Mitte isegi osaline töövõimetus. Ja nüüd tal määrati see veel isegi... No nüüd juba teise ringiga viieks aastaks. Noh. Juba kaks aastat ta käis seal ja ta ei saanud tööle, sest ta ei olnud võimeline seal tööl töötama, tal on abi vaja, eks-ole. Et noh....

Teadmatuse korral võtavad need protsessid kaua aega, aga iga kuu ja iga aasta on pikk aeg selle jaoks, kes abi vajab ja ootab.

Ka vaimse tervise (nt depressiooni või skisofreenia) ravimitega võivad seonduda mitmed probleemid. Esiteks on oluline, et keegi jälgiks, et noor neid tarvitaks, sest vastasel korral võivad eskaleeruda erinevad probleemid ja tekkida ohtlikud olukorrad. Teiseks aga on ka tähtis, et keegi selgitaks ka nende ravimite koosmõju teiste ainetega. Meelika kirjeldas, et paljudel noortel tekib kiusatus tarvitada mõnuaineid:

... et näiteks meil on, paar tükki on... skisofreenia diagnoosiga, kes ei ole saanud oma ravimeid näiteks kontrolli alla veel, et siis nendega nagu... See on natuke teistmoodi... Et see on natuke keerulisem, sest seal on vaja ikkagi see, et ta saaks oma selle elu kontrolli alla normaalselt ja siis sa saad alles talle tööd nagu... anda. Et seal on pigem see seletus, et kui sa võtad nagu ravimeid koos alkoholiga või narkootikumidega, siis see paratamatus on see, et su balanss läheb paigast ära ja sa ei saa neid ravimeid õiges doosis nagu paika ja siis nagu käivadki igasugused huvitavad hood, millega saab tegeleda vahepeal. Et siis on nagu... See on natuke teistmoodi. Et siis pigem on see seletus, et miks nagu... No tihtipeale peabki seletama, et miks sa nagu ei tohi, ma ei tea, tarbida näiteks kanepit ja antidepressante koos, et kui sul on skisofreenia, et mis siis juhtub. Et seda seletustööd pigem. Et saada see asi paika, et ta saaks nagu aru sellest, et kui ta oma rohtusid nagu ilusti ei võta ja muid asju välja ei jäta, siis tal ei olegi võimalik tööle minna, isegi kui ta seda väga tahab.

Milles seisneb probleem?	Mis on selle põhjus?	Mis on võimalik(ud) lahendus(ed)?	Kes saab mida teha?
HEV-noored ja vaimse tervise häiretega noored ei saa piisavalt abi ja toetust.	Ressursipuudus, vajalike spetsialistide puudus, ei märgata abivajajaid ja abivajajad ei tea oma võimalusi.	Tugiisikute võimaldamine, psühholoogilise ja psühhiaatrilise abi kättesaadavamaks tegemine, info vahetamine erinevate noortega tegelevate institutsioonide vahel.	Riiklikul tasandil saab suunata rohkem ressursse psühholoogilise/psühhiaatrilise abi rahastamise, KOV tasandil saab pöörata rohkem tähelepanu ennetamisele ning kiire abi osutamisele.

4.3. Hoiakud ja noorte agentsus

4.3.1. HEITUNUD, EBAKINDLAD, HÄBELIKUD NOORED

Üks kriitilisemaid aspekte riskinoorte aitamisel on noorte enda hoiakud. Paljud noortega tegelejad ütlesid, et noored on väga viletsad abiküsijad ja harva tunnistavad, et neil oleks tarvis toetust. See teeb abivajajate leidmise ja aitamise väga komplitseerituks. Mõned võtmeisikud tunnistasid, et vägisi kedagi aidata polegi võimalik, Velli osatas:

Ikka selles plaanis, et "Mis see Sinu asi on, mida Sa torgid? Ma saan hakkama oma elus!" Ma ei saa ka kontrollida, kas ta saab hakkama või ei saa. No ma loodan, et ta saab hakkama.

Teisalt tunnistasid ka kõik, et ainult noore enda hinnangule abivajamise osas ei saa jääda lootma. Piret ütles, et pahatihti on need noored, kes kohe ruumi sisenedes ütlevad, et nad ei vaja abi, just need, kes mõne aja pärast on tagasi ning tunnistavad, et tegelikult siiski on tuge ja abi tarvis. Laura kinnitas ta sõnu:

Näidake mulle noort, kes tunnistab, et tal on abi vaja. Et... et see käib kuidagi niiviisi nippe ja asju kasutades, et mul on juba natukene lihtsam teha.

Teisisõnu ei tähenda noorte tõrjuv hoiak seda, et neid ei peaks aitama või nende toetamisest peaks loobuma. Sageli on abist loobumise põhjused sügavad ja nendeni tuleb jõuda kannatlikkust ja mõistmist üles näidates. Kõigil noortega tegelejatel ei pruugi selleks jätkuda piisavalt kannatlikkust. Tamara rääkis noorsootöötajatest, kes loobuvad oma ametist, sest tõrjutusriskis olevate noortega on raske töötada, neid on keeruline aidata ja isegi kui nad ilmuvad kohale esimesele kohtumisele, ei pruugi nad enam järgmisel korral tulla. Üks probleeme olevat ka juba eespool kirjeldatud asjaolu, et ametnikud saadavad noori ühe ukse tagant teise taha, põrgatatakse vastutust ühelt ametnikult teisele ja noorele jääb segaseks, kuhu ja miks ta minema peab ning loobub seetõttu üldse kohale ilmumast.

Mõnikord on probleem ka noore enda häbelikkuses. Mihhail (19a) tunnistas:

No ma olen selline häbelik, mulle [noortekeskuse juhataja] rääkis võimalusest [abi paluda], aga ma alles nüüd suutsin end kokku võtta ja helistada.

See tähendab, et paljud noored isegi teavad oma võimalustest, kuid kui see eeldab initsiatiivi võtmist, helistamist, kohale minekut ja oma probleemide tunnistamist, siis nad pigem loobuvad abist, kui suudavad end selles osas ületada.

Üks põhjus, miks abi ei otsita või ei küsita, on usalduskriis erinevate institutsioonide vastu. Näiteks küsimuse peale, kellelt probleemide korral abi otsida, vastas Irina (26a):

Ma ei tea, kellelt. Üldiselt mulle üldse ei meeldi oma probleemidest rääkida. No näiteks, kui mul ükskord oli raske, ma küsisin psühholoogi abi. /.../ Selline psühholoog oli: „Ma kuulan teid, teil saab lihtsam.“ /.../ No see ei aidanud eriti, nagunii on mul tarvis endal asjad korda saada.

Oli ka teisi noori, kellel oli kogemus psühholoogi juures käimisest, mis neile aga head muljet ei jätnud. Vladimir (20.a) arvas koguni, et kaheksakümmend protsenti psühholoogidest ei tunne oma tööd. Ta kirjeldas oma kogemusi psühholoogi juures, meenutades, et talle jäi mulje, et teda

võetakse kui tükitööd ning ta ei tundnud, et tema probleemide vastu tegelikult oleks huvi tuntud. Vladimiri sõnul:

Tuli kohale, tegi paar testi, midagi vaatas, ja oligi nagu kõik, aga psühholoogiga töö peaks olema pikaajaline protsess, vähemalt viis aastat miinimum, et sellest mingigi abi oleks.

Vladimiril oli ka kogemus usalduslikust suhtest psühholoogiga, kes teda tõepoolest tema hädades aitas. Ometi ei muutnud see kogemus tema arusaama ülejäänud psühholoogide professionaalsusest. See usaldamatus oli Vladimiril üldisem, kandudes ka teistele institutsioonidele. Oma elu jooksul oli ta jõudnud paljude pettumuste osaliseks saada, nii et ta oli juba kaotanud lootuse oma olukorrast väljapääsu leida. Olles saatnud mitmeid kandideerimisavaldusi vabadele töökohtadele, ütles ta, et tavaliselt ei saa mingit vastust (ka eitavat mitte) ning seega ei arvanud ta ka, et Töötukassa teda võiks aidata.

Üks põhjustest, miks noored ise ei otsi ega tunnista abivajamist, on osade noorte väga madal enesehinnang. Erinevad riskid kuhjuvad ja kumuleeruvad ja noored on saanud juba elu jooksul korduvalt tunda lüüasaamisi ja ka sildistamist. Piret kirjeldas olukorda nii:

Et sellised konfliktis olevad noored, siis kindlasti... enesemääratlus, minapilt väga nõrk. Et... nendel enamustel. Nad ei usu endasse, et neisse ei ole kunagi keegi ka uskunud, nad on olnud ühiskonna silmis varem mustad lambad, eks-ju, kes midagi ei oska, midagi ei tea /.../ Et minu klientuur suures osas ongi riskinoor. /.../ põhiharidus on kohustuslik, sealt venitatakse nad kuidagi läbi, et ka see, et kõik see õpioskus, kõik see on neil nagu päris nõrgal tasemel. Et kõik need riskikompost nagu koos. Ja seda ma näen küll, et nad on nagu tihti... Ma ütles, et osad noored on nagu kuskile nurka aetud. Nagu... nagu neid ei taheta lihtsalt. Nad on sellest aru saanud, et üks ütles mulle ka: "Aga mulle on siia kirjutatud "idiot" terve elu." Ja siis nad samastavadki iseennast sellega. Et see sildistamine on olnud ikka väga kõva. Et seda on nagu nii kurb vaadata, sest et mina hakkam oma kabinetis kohe tugevusi otsima. Et... nad ei oska sellest absoluutselt algul rääkida. Aga jah, et sotsiaalsed oskused on nõrgad, kõik see riskikäitumine sinna juurde... Et see on kõik tegelikult ju tähelepanu püüdmiseks.

Oma rolli mängib siin ka ühiskonnas kanda kinnitanud edukultus. Velli kirjeldas, et ka need noored, kel on õnnestunud tõrjutusriskist väljuda ja leida oma kindel koht elus, ei taha rääkida neist aegadest, mil neil hästi ei läinud. Ta tõi näite, et kui tema käest paluti ühe uuringu raames noorte kontakte, kellega intervjuu teha nende nn eduloost ja ta üritas mitut noort veenda andma intervjuud, siis noored keeldusid: *Sest et mitte üks noor ei taha seda, seda välja kuulutada, et "Vot, ma olen toimetulematu ja mul on raskusi!" Et veel keegi tuleb intervjuerima ja küsima... No ei taha.* See tähendab, et juba ainuüksi tunnistamine, et inimesel on raskusi olnud, tähendab nende jaoks mingit silti, millega nad end samastada ei soovi.

Seega tunnistasid paljud intervjueritud võtmeisikud, et oluline on just noores eneseusu taastamine ja noorele sisendamine, et olukorda on võimalik muuta ja see on tema enda kätes. Hinnata seega ei tasu seda, kas noor on saanud kooli või tööle, vaid seda, kas ta suudab astuda paigalseisust välja ja asuda midagi muutma. Kersti sõnastas need mõtted nii:

Eks ta ongi keeruline hinnata, sest meil tuleb ju ka tagasilangusi ette. Et justkui saab tööle, aga siis mõne aja pärast kas ei meeldi midagi või juhtub midagi muud, et siis on justkui jälle, et kuidas me siis hindame seda. Et noh, et... Aga minu meelest on juba see suur asi, kui noor nagu n-ö leiab endas energia, et ta hakkab tegutsema. Sest tihtipeale nad algul

tulevad, siis neis ei ole seda. On tohutu selline passiivsus. Ja kui sest passiivsusest juba üle saada, siis mis siis, las käib üle kivide ja kändude, aga inimene liigub vähemalt, et see on hästi oluline.

Üks olulisi märksõnu ongi siinkohal eneseusu taastamine. Paljud noored, kes ei usalda institutsioone, ei ole ka enda võimete suhtes eriti optimistlikud. Küsimusele, kuidas või kes neid peaks aitama, saime nii mõnigi kord vastuse, et eks peab ise end kokku võtma ning keegi teine siin aidata ei saagi.

Enamus intervjuueeritavaid võtmeisikuid kinnitas, et noori saab aidata ja tähtis on lihtsalt leida õige uks, mille abil noort panna avanema ja neisse uskuda. Vladimir rääkis:

Kahjuks, aga võib-olla õnneks, ma ei ole kohanud oma elus sellist gruppi nagu mitteaktiivne noor. Küsimus on selles, millise nurga alt me vaatame ja suhtume noortesse, kas me anname neile piisavalt motivatsiooni sellisteks või teistsugusteks tegudeks. Kui me ei leia võtit nendeni, see ei tähenda, et noor poleks aktiivne, see tähendab, et inimene, kes noorega tegeleb, on lihtsalt madala kvalifikatsiooniga.

4.3.2. LIIGA KÕRGETE NÕUDMISTEGA VÕI LIIGA MUGAVAD NOORED

Nagu juba korduvalt mainitud, on kohalikul omavalitsusel keeruline tõrjutusriskis noort leida ning temaga kontakti hoida. Kui mõnikord on tegemist noortega, kes ei tea oma võimalusi, on endassetõmbunud või heitunud, siis teinekord võib olla tegemist nendega, kes võtmeisikute hinnangul on liiga mugavad või kõrgete nõudmistega. Paljud kirjeldasid noori, kes lepivad küll kohtumise kokku hommikuseks ajaks, ent lihtsalt ei ärka üles, sest Monika sõnul algab nende tööpäev kell kaksteist. Ka Tamara kirjeldas noori, kes lubavad olla kohal, kuid lihtsalt kaovad ära ja ei tule. Galina ütles, et paljud noored jätavad kooli pooleli puhtast laiskusest ja viitsimusest. Mihhail selgitas, et paljude selliste noorte puhul mõjutab sellist suhtumist paljuski ka sotsiaalne ringkond, milles noored liiguvad. Paljud leiavad endale rollimudeleid selliste inimeste seast, kes on ilma hariduseta ja kergesti hakkama saanud:

Et need noored, /.../ kes on meie sihtrühm - nad ei näinud koolisüsteemi... ja üldiselt seda kooliformaati väga... olulist endale. Sellepärast nendel kõigidel oli mingid edulugu näidised, et ilma koolita kuidas saab saavutada nagu mingit tulemust. Iga kord on mingi tuttav, sugulane, kellel on 9 klassi või üldse lõpetamata kool, ta hetkel töötab Soomes või Rootsis ja tema palk on kolm, neli, viis korda rohkem kui siin inimestel, kellel on kõrgharidus ja see väga ei toeta neid. Et nemad pigem vaatavad sinnapoole. Et "Ma olen 18 ja lähen kohe siis. Mul on tuttav, kes nagu annab mulle seda tööd ja..." /.../ Ja nemad näevad siin ja kohe: "Mul on elavad näidised, et niimoodi saab! Ja ma saan nagu seda raha ja siis ostan, mida tahan. Loon sellega nagu perekonda, ostan endale korteri, maja, leian naist ja ongi kõik nagu." Sellepärast mul on tädil sama lugu, onul sama lugu ja kaks sõpru, kes on nagu Norras, töötavad ja sama. Ja tulevad siia tagasi ja ma näen, et nendel pappi on nagu. Ja nemad olid, nendel olid kahed-kolmed nagu koolis. Vot. Vot see on kõige suurem probleem.

Ka meie intervjuueeritavate seas oli noori, kes tunnistasid, et on juba maast-madalast omandanud käegalöömise suhtumise ning mõnsid, et on laisad. Üks selline oli Vladimir, kes ütles, et juba seitsmendast klassist on tal harjumus tundidest puududa ja on võõrdunud seetõttu ka

igapäevasest rutiinsest regulaarsusest. Ometi võib esineda ka olukordi, mil noored ise ei oska täpselt sõnastada, millist konkreetset abi nad oleks oodanud või ootavad, kuid samas ütlevad, et abist jäi puudu:

Intervjueerija: Aga enne seda, kui te õpingud katkestasite, kas teiega räägiti, üritati veenda jääma?

Mihhail: No jah, öeldi: „Võibolla proovid ikka jätkata, me aitame millegagi.“ Ma siis mõtlesin, et aitate, aitate... veidi aega möödus ja mingit abi polnud. /.../

Intervjueerija: Aga millist abi te oleksite oodanud sel hetkel?

Mihhail: No ilmselt õpingutega kuidagi abi, midagi seal tagant tõugata, kuskil... et mul huvi tekiks. Mitte midagi sellist ma ei näinud.

Kuigi Mihhailiga räägiti ning teda püüti veenda õpinguid jätkama, ei olnud tema jaoks see toetus piisav. Ometi ei suutnud ta ka välja tuua konkreetseid meetmeid peale selle, et temaga oleks pidanud rääkima ning teda toetama. Teisisõnu, Mihhail ilmselt ootas individuaalset lähenemist, ent koolil polnud tõenäoliselt selleks piisavalt ressursse.

Sageli on noorte puhul, kes ei suuda süsteemiga koostööd teha (ilmuda õigeaegselt, õppida koolis või pidada kinni lubadustest) tegemist nendega, kellel juba on kumuleerunud erinevad tõrjutusriski faktorid ning teatud harjumused, mis ei lase neil ühiskonda sobituda. Kristiina kirjeldas üht noormeest:

... üks noormees, kes on selline, kes on põhimõtteliselt elu aeg... No ta ongi harjutatud kahjuks niimoodi elama: mitte omal vastutusel. Vanglast ma ta kätte sain, siis kui ta oli asendushooldusel, sõnad ma peale lugesin teist korda ja õnneks ta pole kolmandat korda sinna veel sattunud, aga... mm... noormees, kes ei viitsi tööd teha ja näeb, et saab ka niimoodi hakkama. Mõistus on peas, oleks võinud ju õppida, aga lihtsalt ei viitsinud.

Kristiina rääkis ka ühest neiust, kel ka ema ning vanaema olid töötud ning elasid toimetulekutoetustest. Samas jagas tütarlaps pidevalt sotsiaalmeedias pilte juuksurite ning kosmeetikute külastustest. Kui vastuvõtul üritati neiu selgitada, et toimetulekuks pole tema väljaminekud vajalikud, oli ta Kristiina sõnul öelnud: "Teen, mis tahan! Mul on selleks õigus!" Kuigi see noor vajab ilmselt abi ja toetust ja inimest, kes aitaks ta tööturule, ei jää omavalitsuse töötajatel enamasti muud üle, kui käsi laiutada (muuhulgas ka aja- ja ressursipuuduse tõttu).

Toimetulekutoetuste najal elamisega võib harjuda ning kombinatsioonis madala enesehinnangu, madalate ootuste ning olematute ambitsioonidega valitakse kergema vastupanu tee. Laura küsis retooiliselt:

Sest miks peaks üks noor minema, ma ei tea, miinimumalgaga tööle, kui on võimalus see, et... vald maksab kinni elamispinna, toidupank, toimetulekutoetus... Miks ta peaks minema miinimumalgaga tööle - ta peab hommikul üles tõusma, riided selga panema, eks-ole, et jah, seal taga on just nimelt, nagu ma enne ütlesin, et need on need heitunud. Miks nad peaks minema? Kui on võimalik teistmoodi. Palju lihtsamalt.

Teinekord on noortel kindel tagala vanemate kodu ja toidulaua näol ja see tähendab, et igasuguseid pakkumisi vastu ei võeta. Tuleb ette, et noored on ka üleolevad Töötukassa

pakkumiste osas. Näiteks Konstantin (18a), kes elas emaga, ütles, et kuulis sõprade käest küll Töötukassast, ent kui ta sinna kohale läks, siis nägi, et töökohad, mida seal talle pakuti, olid ainult „vanaemadele,“ seega talle sobimatud.

Intervjuudest selgub, et keeruka taustaga noored, kel on olnud raskusi hariduse omandamisega, on jäänud vajaka perekondlikust toetusest ning keda elu on pillutanud, on nigelama järjekindluse ja kohusetundega nn tavanoores. Samas on neid ka raske aidata, sest see nõuab nii tööandjate mõistmist kui ka riigi ressursi. Mirel rääkis lastekodu noorest, kes leidis töö, kus ta sai 20 eurot päevas palka, ent loobus sellest mingil hetkel erinevate tagasilöökide tõttu. Töötukassa otsis võimalusi, et ta saaks tööle naasta ning pakkus kompromisslahendusena tööpraktikat, mil tööandja saab töötaja tasuta ja töötasu maksab Töötukassa ehk riik:

Ja tõepoolest tööandja võttis uuesti noore praktikale, tööpraktikale, aga selle tööpraktika tasu noorele, no ka kõikidele, kes lähevad läbi Töötukassa praktikale, on 3.84 eurot päevas. Ja noor, kes oli seda tööd teinud varem kaks päeva päris palga eest, ütles: "Aga ma sain 20 eurot päevas kätte! Ma teen praegu sama tööd, mis ma tegin siis!" Ja kuigi alguses olid selgitatud tööpraktika mõisted ja tööpraktika sisu, et läbi selle õnnestub sul saada oskused, teadmised, läbi selle, kui sa ennast hästi näitad, sa saad ka pärast sinna tööle, olles kuu aega tööl, ütles noor, et "Ei, mina selle raha eest rohkem seda tööd ei tee." Ja see on jälle selline tagasilöök, et tõenäoliselt tööandja ei ole valmis järgmine kord jälle riskima, et no äkki ikkagi proovime, äkki ikkagi võtame. Et tööandjal on oma plaan taga, oma tootmine taga ja ei ole väga need tööandjad, et proovime, proovime, kuigi see tööandja võiks võibolla natukene... toetada rohkem, kui ta praegu seda teeb...

Teisisõnu on tegemist teatud määral surnud ringiga – noor jätab endast mulje kui hoolimatust ja mugavast inimesest, keda polegi tarvis aidata, ent saab samas tagasilöögi enesekindlusele ja oma ambitsioonidele. Mõnikord on ka ambitsioonid liiga kõrged. Monika sõnul on paljudel soov saada kohe uhke auto ja kui nad seda ei saa, tunnevad end tõrjutuna ja on kinnised. Individualistlik lähenemine – et noor on ise laisk – on levinud mõnikord ka noorte endi seas, näiteks Maria (21a) arvas, et noored on oma hädades peamiselt ise süüdi:

Ee... Minu meelest tegelikult selles suhtes tehakse küll... Kes ei õpi ja ei tööta, tehakse päris palju neid... reklaame ja toetusi, aga minu arust on just praegu teema see, et noored ise on sellised, kes nagu... ise ei viitsi. Et minu meelest ei ole probleem selles praeguses... kas mingi selle linnavalitsuse või kellegi asjades, vaid pigem on see, et ise ei viitsita ette võtta ja ei viitsita tööl käia. Ise nagu... teha.

Seega tunnetavad noored ühiskonnas sageli suhtumist, et nad on ise oma hädades süüdi ning võivad loobuda seetõttu abi otsimisest, kuna teavad, et neid keegi teine aidata ei saa. Ometi on ka vastupidiseid näiteid, mil noored otsivad abi ning nende enesehinnang pigem ületab nende võimeid kui vastupidi. Tamara tõi näite:

No näiteks, oletame, et mingi täiesti ebareaalne mõte sellest, et kelleks te tahate saada. Noor ütleb, et soovin saada kirurgiks. Seda räägib inimene, kellel pole eesti keele oskustki, kes on kolm aastat järjest istunud ühes klassis ja põhimõtteliselt ei tegele millegagi, soovib saada kirurgiks. Hea küll, suurepärane, aga millised on variandid selleks, et saada kirurgiks? Kas olete mõelnud, kuidas te lähete õppima, milliseid oskusi selleks on tarvis? Kas te olete kursis, kui mitu aastat on tarvis, et saada kraad ja asuda praktiseerima /.../? Ta istub ja mõtleb: "oh jah, see on tõesti ebareaalne unistus, läheme muude variantide juurde tagasi."

Paljud võtmeisikud töid näiteid, mil noored ei olnud nõus vastu võtma töökohti, mis neile oleks pakkujate arvates sobinud, sest nad arvasid, et peaksid saama paremaid pakkumisi. Üldiselt kumas intervjuudest läbi see, et noorte arusaam oma võimalustest ja vajadustest oli paljudel juhtudel vildakas – noored hindasid oma võimeid kas üle või alla. Teisalt nähtus ka, et see võõrdumine reaalsest võimalustest võis tuleneda nende komplitseeritud sotsiaalsest taustast ning sellest, et nad olid saanud tugiisikutelt kas liiga vähest või ebaadekvaatset tagasisidet. Mõnikord aga ei piisanud tugiisikute soovist ja pakkumistest noorte kvalifikatsiooni tõsta, sest noored olid veendunud, et nad vajavad enesetäienduskursuste asemel konkreetset tööd.

4.3.3. HAKKAJAD NOORED

Suur osa probleeme tõrjutusriskis noorte abistamiseks on väga keerulised ja sisaldavad raskesti lahendatavaid dilemmasid või paradoksaalseid olukordi, millest läbi murdmine nõuab mitmetahulisi lahendusi. On aga ka neid noori, kes vajavad vaid väikest tuge, suunist või infokildu, et pääseda NEET staatusest või mõnest muust tõrjutusriski olukorrast. Paljud intervjuueeritavad tunnistasid, et tegelikult on suurem osa erinevatest registritest NEET staatuse sildiga tegelikult noored, kes on piisavalt motiveeritud ning neid on lihtne aidata. Kaarel kirjeldas neid nii:

Et... kellega käibki see, et sa annad talle väikse sellise... sopsu, suunad ta Töötukassasse või räägid, tutvustad talle Töötukassat, sest paljud noored, hoolimata sellest, et suured reklaamid on igal pool, siis Töötukassa - "Oo, mis see on?" Et annad talle elementaarset noorteinfot, et mida ta üldsegi saab teha tavapärasel elus, soovivad ka mõnda huvitegevust või mingisugust aktiivsemat tegevust, et ta saaks mingisugusesse rutiini ja kuhugi edasi liikuma. Et selliseid noori on ka. Et loomulikult, me ei tegele ainult sellise... sotsiaalselt väga keerulise sihtrühmaga. Kui küsitakse, millised noored teile on meelde jäänud, siis tulevad need anorektikud, need Aspergerid, need lõikajad, võlgnikud, sest nendega... Me oleme jälginud seda, et ütleme, et üks 10% noorte peale kulub 80% tööaega.

Velli kirjeldas noori, kes olid sattunud NEET staatuses noorte nimekirja, sest läksid rändama või takerdusid ülikooliõpingutes ning otsisid enda kohta elus. Kui suur osa neist keeldus viisakalt abist ja ütles, et saavad ise hakkama, siis mõni oli ka innukas juhtumikorraldaja toepakkumisest osa saama:

... oli ka neid üsna mitmeid, et ta vastab heal meelel. Või siis näiteks ülikoolis, kuskiil pooleli jäänud ja takerdunud oma õpingutega, et "Oh, väga hea, ma mõtlesin siin, et ma võiks nagu ettevõtte teha. Mul on idee täitsa olemas. Kust ma pihta alustama peaksin?" Et selliseid lihtsaid elust näpunäiteid, et... et... ta võttis kohe selle pakkumise vastu ja siis me koos tegimegi selle läbi, et... et kuhu peaks pöörduma, et ettevõtet teha ja... ja mis selleks siis vaja on.

Mainitud noor saigi Velli abiga Töötukassasse arvele, sealt taotles alustava ettevõtluse toetuse, sai ka koolituse äriplaani tegemiseks ning lõi oma ettevõtte. Selliseid edulugusid on teisi. Ka need noored, kelle sotsiaalmajanduslik ja hariduslik taust on nende arengut toetav olnud, võivad siiski sattuda ka abivajaja rolli. Sellistes olukordades pahatihti noored ei tea oma võimalusi või seda, et neil on õigus abile. Laura rääkis noorest, kes oli ülikoolis õppinud, aga läinud maailma avastama, võtnud seal erinevaid kursuseid ning teinud ka tööd. Ühel hetkel tuli ta kodumaale tagasi ja pakkus end appi Noorte Tugilasse koolitusi läbi viima:

Ja ühel päeval ta siis nagu kirjutas mulle Noorte Tugilasse, et kas ta võiks... Et ta tahaks ennast selle koha pealt täiendada, seda noorte motivatsiooni tõstmise ala, et kas ta võiks tulla noortekeskusesse... mingit sellist praktikat läbi viima. Ja me saime enne seda kokku ja siis ta rääkis, et... et tal puudusid kõik sotsiaalsed garantiid, sellepärast et ta arvas, et noh, kuna tema ei ole Eesti riigile midagi andnud, siis... tal ei ole ka midagi nõuda. Et saime kokku, rääkisime, ta viis oma selle praktika ja praktilise tunni siin läbi, siis rääkisime edasi. Ma ütlesin, et "Aga miks Sa ei lähe Töötukassasse?" "Aa, ma pole Eestis töötanud, mis ma seal teen?" Ma ütlesin, et "Aga ära mine sinna raha järele. Ära minna toetuse järele. Mine, küsi teenuseid." Ja siis see tüdruk oli meil vabatahtlikul töö, tööpraktikal, siis ta läks edasi alustava ettevõtja kursustele, siis ta... lõi enda firma ja nüüd ta on Töötukassa... koostööpartner. Et... ongi, viibki läbi neid tööharjutusi ja tööpraktikaid ja kõiki selliseid asju. /.../ lihtsalt on nagu edukas ja tubli noor, aga mingil hetkel tal on mingi valearusaam ja ta jääb nagu stoppama. Ja seal on vaja, ma ikka ütlen, müks tagumikku ja läheb. (naerab)

Ka Kersti möönis, et kuigi tublisid noori on ju rohkemgi kui tõsiselt hädas olijaid, ei räägita nendest nii palju. Samas ka nemad vajavad tuge ja inimest, kes neid aitaks suunata, leida tööd või tõsta eneseusku. Ta tõi näite ühest noorest, kes oli õppinud välismaal geenitehnoloogiat, ent polnud leidnud esialgu Eestis tööd ning langenud ka tõsisesse depressiooni seetõttu. Kersti sõnul oli tema jaoks suur šokk, et kodumaa ei oodanudki teda, ehkki ta oli saanud hea hariduse tuntud ülikoolis.

Teinekord aga suudavad noored abi ja enesekindlust leida ka iseseisvalt ja kohtadest, kust alati ei oskagi oodata. Nii rääkis Juhan (20a), kuidas ta oli aastaid endassetõmbunud ning koolikiusamise kogemuse tõttu ei julgenud eriti teiste noortega suhelda ja sõprussidemeid luua. Siis aga asus ta tegelema muusika loomisega arvuti abil ning sealtkaudu leidis ta ka uued sõbrad ja enesekindluse:

Sõpradega oli mul see, et... et ma ei julgend väga ennast avada. Et mul läks tohutult aega, et ma saaks inimesega nii hästi läbi, et ma saaksin teda sõbraks nimetada. Aga noh, mida aeg edasi, seda kergemaks sellega on läinud, aga... peamiselt koolis või siis muusika kaudu. Ja need muusika kaudu... tulid läbi interneti, läbi SoundCloudi. Et kirjutasin kellelegi: "Oh, Sul on äge asi!" ja... paar kuud hiljem olid juba stuudios temaga.

4.4. Toimivad praktikad tõrjutusprobleemide lahendamisel

4.4.1. KOOSTÖÖ OLULISUS

Kuna kõik intervjuueeritavad nentisid, et noorte abistamisel on üks suurimaid takistusi ressursipuudus (nii inimressurss kui ka finantsilised hoovad), siis ainus võimalus olemasolevate ressursside raames olukorda parandada tundub olevat igakülgse koostöö tõhustamine ja seeläbi koormuse hajutamine. Info liikumise ja koostöö olulisuse olulisust ei tasu alahinnata. Kui ükskõik milline asutus märkab abivajajat noort, siis on juba lihtsam edasi liikuda, sest Ave sõnul noorte otsimiseks ressursid puuduvad:

Aga kui... Ma ütlen, et kui meil mingisugusedki kokkupuuted on, ükskõik, on siis tõesti see politsei, tervishoid, haridus, kes, kust see info meile tuleb - siis on see noor meil käes. Ühel või teisel moel. Aga... aga selles mõttes, jah, et kui ta on lapseast ikkagist väljas, siis... siis ise niimoodi neid taga ajama minna... oleks väga keeruline.

Võrgustik ja koostöö olid märksõnad, mida kuulsime korduvalt paljudes intervjuudes, kui uurisime efektiivsete praktikate kohta. Paljude nägemuses ei peakski noorte abistamise juures lähtuma hierarhisest või rangest ülesannete või funktsioonide jaotusest, vaid sellest, et noor saaks abi, polegi tähtis, millise kanali kaudu. Nii mõtiskles Velli:

Ma ei arva, et üks teist dubleerib või et see summa summaarum on igal juhul positiivne: tema jõuab üheni, mina jõuan teiseni ja lõpptulemusena on kahte inimest aidatud. /.../ sellised võrgustikud peavad toimima, siis saab nagu koos arutada, kuidas ja mis abi kellelegi saab, et... et üksinda ei tee paljusid asju ära, et... Et kui sellised võrgustikud toimiksid igal pool, siis see oleks ikka väga suur pluss.

Sellised võrgustikud toimisid hästi just väiksemates omavalitsustes. Jaanika sõnutsi on selline kogukondlik võrgustik hästi lahenduskeskne. Lisaks sellele tõi Mirel välja, et oluline on sellistes koostöövõrgustikes usalduse tekkimine ja järjepidevus, et noorte aitamine poleks vaid teatud projekti ajaraamidega piiratud. See eeldab ka, et koostööpartnerid tunneksid, et tegutsevad ühise eesmärgi nimel ning oleks sama asja eest väljas. Paraku ei tundnud seda kõik noortega tegelejad. Mihhail kurtis:

Aga ma ei näe, et see süsteem töötab nagu... üks mehhanism. Osaliselt siin, seal see... Et ma nagu ei tunne, et ma nagu olen ise üks täna mehhanismi nagu osa. Et ma nagu teen oma tööd, ma teen oma tööd hästi... /.../ Aga et me oleme ühes paadis - ma väga ei tunne seda.

Mihhail tõi näite Soome süsteemist, milles asjassepuutuvad isikud saavad näha seda, mida keegi teine on antud noorega teinud või soovitanud: „Ja siis näiteks tema... perearst pärast saab vaadata, et näiteks temal oli nõustamine psüühika.“ Mihhaili hinnangul dubleeritakse palju toiminguid üksteise teadmata. Ka Laura rõhutas taolise süsteemi vajalikkust:

Kui oleks minu teha, siis ma nagu paneksin selle noortetöö või noorsootöö või ükskõik mis nime me sinna paneme, täiesti ühte... ühte puntrasse. Sest kui meil on jälle need mingid koosloome seminarid või asjad, Justiitsministeerium, Siseministeerium, Haridusministeerium, kaasa arvatud muuseumid ja mis iganes - millised on võimalused? Ja me ei tea nendest võimalustest absoluutselt.

Teisisõnu tuli paljudest intervjuudest välja vajadus koostöö ja eelkõige selle koostöö paindlikkuse järele. Vladimir kurtis, et paljud asutused on liigselt kinni nende hierarhisest süsteemist tulenevalt tulemustes ja statistikas. Kuna töötulemusi mõõdetakse arvudes, siis kaob Vladimiri hinnangul inimene ja tema reaalsed probleemid vahelt ära. Teisalt rõhutasid kõik meie intervjuueeritud, et töö tulemust noorte tõrjutusriskist väljatoomisel ei saa hinnata numbritega, vaid pigem tuleks iga üksikjuhtumit eraldi hinnata.

4.4.2. KUULAMINE, TOETUS JA KANNATLIKKUS

Nagu eelpool ka korduvalt rõhutatud, on üks kriitilisemaid teemasid tõrjutusriskis noorte puhul usaldusliku suhte tekitamine. Kuulsime ikka ja jälle, kuidas peamine pudelikael on ligipääs noorele ja noore enda soov end aidata lasta. Tegemist on sageli nn katkiste noortega, kes on pettunud või heitunud ning skeptilised selles osas, et täiskasvanud suudaksid neid aidata. Piret kirjeldas enda kogemusi:

Noortel on... väga suur usalduskriis täiskasvanute vastu. See on tekkinud põhikoolis, kus neid ei ole aidatud. Väga palju on sellist asja, et mind ei ole mitte kunagi mitte keegi aidanud! Mitte keegi ei ole mind ära kuulnud!" Seda ma kuulen hästi tihti oma kabinetis. Et selline usaldamine või usaldus täiskasvanu vastu on see, mis on võibolla esimene asi, eks-ju, mis toob minule noore siia kohale.

Piret lisas, et sageli ei osata noori kuulata ja ei anta neile võimalust rääkida. Noored peavad tema sõnul tundma end kaasatuna ja ühiskonna osana. Ka Kerttu lisas, et paljud noored on üllatunud, et keegi nendega oskab ja tahab tegeleda. Sageli on tarvis taastada noore usk iseendasse ja sellesse, et ta saab hakkama. Sellise kuulamise ja respektierimise õhkkonna loomine on väga oluline ja sageli jõuab teadmine sellisest suhtumisest kaugemale kui võtmeisiku kabineti seinad. Nii rääkis noorsootöötaja Meelika, et loodud on usaldusväärne suhe terve noorte kogukonnaga:

Et noored teavad ja julgevad pöörduda. /.../ Kunagi aastaid tagasi üks noormees jooksis kodust ära. Ja meil oli vaja ta üles leida ja me helistasime noorele, kellega me polnud varasemalt kokku puutunud, ta ei olnud noortekeskuse külastaja, aga ta on probleemkäitumisega noor ja me helistasime talle. Ja sealt kõnest tuli vastus, et "Ou, kuule, see on ju see noorsootöötaja, räägime taga! Ta on ju normaalne, äkki ta aitab meil selle ära lahendada?!" Et noh, ongi tekkinud see juba läbi sõpruste ja sõprusringkondade, läbi seltskondade, et näed, noortekeskus on sihuke koht, kuhu saab pöörduda ja kus on nagu okei olla. Ja kus noorsootöötajad on nagu arukad inimesed. /.../ Et see on tekkinud läbi suust-suhu noorte seas.

Selline toetus ei tule lihtsalt. Ja vahel ei piisa vaid ära kuulamisest, vaid tuleb ka aidata noori erinevates keerulistes olukordades toime tulla. Taolisi olukordi võib olla erinevaid – Mihhail ütles, et kuigi need olukorrad on ebameeldivad, tuleb see vastutus võtta. Ta oli valmis minema nii kohtusaali kui ka psühhiaatriaiaigla erakorralisse vastuvõttu. Usaldust samas ei võideta tingimata väga kergesti. Ave rõhutas järjekindluse olulisust:

No ütleme niimoodi, et noored on selles mõttes vahetud, et... ta... võib sind väga roppude sõnadega, millest sa isegi kõigest aru ei saa, panna paika pärast esimest kontakti. Ja siis ongi nii, et julgem läheb, proovib veelkord, eks-ju, aga sa saad nagu väga kiiresti aru, mida ta tegelikult sellest sekkumisest arvab. Ja siis sa saad nagu analüüsida, et kas ma proovin veel, mismoodi ma proovin, äkki peaks keegi teine minema mingi teise nurga alt... Aga siis, kui ta on juba lasknud ennast sulle ligi ja hakanud sinuga rääkima, siis tegelikult... Siis ta on sinuga ühes paadis. Ja... ja see tagasiside on, mis on nagu siiapoolt tulnud, on positiivne. /.../ Jah, me oleme saanud sellist ja teist tagasisidet, aga... aga lihtsalt see negatiivne, selle saad kohe ja positiivne tuleb ka millalgi.

Väga tähtis on ka võtmeisikute sõnutsi see, et noort ei tohi hukka mõista ega patroneerida. Hinnangute andmise asemel rääkis Vladimir näiteks sellest, et psühholoogid ei räägi narkodiileritele sellest, et tegemist on halva asjaga. Vastupidi, öeldakse, et "Me mõistame sinu vajadust raha teenida ja et sul on seda ja teist tarvis, kuid siin on üks nüanss – sind pannakse varsti vangi." Teisisõnu aidatakse noort ise järeldusele jõuda, kas tema valikud on piisavalt kaalutletud ning kas risk tasub end ära.

Niisugune usalduslik suhe jääb noore jaoks tähenduslikuks ja seda mäletatakse ja hinnatakse ka aastaid hiljem, kui juba n-ö ollakse jalad alla saanud. Sellisest juhtumist rääkis meile Kristiina, kes kirjeldas juhuslikku kohtumist oma kunagise hoolealusega poes:

Siis ta ütles, et "Kas Sa elad veel sealsamas?" "Jah, elan samas." /.../ "No kui ma mõnikord külla tulen? Mis Sa arvad?" Ma ütlesin, et "Tule aga helista ette! Mind tihti kodus ei ole. Telefoninumber on ikka veel sama. Kas Sa mäletad?" Ja kusjuures vuristas peast ära selle minu telefoninumbri, mis oli, ma ei tea, nii ammu aastaid tagasi. Et... mina arvan, et see on ka edulugu! Et... et siin ongi niimoodi, et... peab alati sisendama noorele, et alati on võimalik... Et... Ma ei teagi, kuidas seda öelda. Seda on mulle ema rääkinud. Ja siis ma olen õppinud ka seda. Et alati peab olema miski, mis on elus täiesti kindel asi. No kuhu sa hakkad välja ronima mingisugusest august, millest kinni hoida, mis on kindel. Ja... ja vot sellistel lastel, kellel ei ole, kellest kinni hoida, peab olema vähemalt see, et... et eneses on see kindlus. Et ükskõik, mis ka ei toimuks - sa ise suudad sellega hakkama saada. Sa ise valid. Ja siis on ka samas niimoodi, et okei, ma ei ole sugulane, ma ei ole ema, ma ei ole isa, aga ma olen alati nagu öelnud, et mida Sa ka... elus toime ei oleks pannud ja kui Sul on mingeid probleeme, siis ära häbene, Sa võid alati pöörduda minu poole, kui Sa teiste juurde ei julge. Kui ma ei tea, kuidas Sind aidata, siis ma uurin järgi ja ma ütlen Sulle, kuidas seda on võimalik teha. Ja minu arust, kui nad selle meelde jätavad, siis... see aitab väga hästi noori.

Seega on tugiisikute olulisust raske alahinnata. Võtmeisikute sõnutsi on tähtis kuulamine, usaldamine, mõistmine ja noortes eneseusu taastamine. Jaanika sõnul ei tähenda alati, et noored oma olukorda selgitades alati end paremini tunnevad. Mõnikord suisa vastupidi, enne jutu alustamist pole noor endale teadvustanudki, kui keeruline ta olukord on. Teisalt aitab ka keerulise olukorra teadvustamine võimalikele tulevastele lahendustele lähemale.

5. Kokkuvõte

Käesolevas raportis vaatlesime kohaliku omavalitsuse tasandil probleeme, kitsaskohti ja toimivaid praktikaid tõrjutusriskis noortega tegelemisel. Raport tugines süvaintervjudele noortega ning võtmeisikutega, kes nende probleemidega kokku puutuvad. Uuring viidi läbi neljas Eesti omavalitsuses, mis erinesid sotsiaalse, etnilis-kultuurilise ja regionaalse tausta poolest. Alljärgnevalt toome ära põhilised järeldused, mida tegime ning mida saaks rakendada KOV tasandil noorte olukorra parandamiseks.

Nägime, et üks olulisemaid sotsialiseerumise ja ühiskonna sidususe loomise kohti on **haridusasutused**. Ühelt poolt annavad haridusasutused baasi hilisemaks sujuvamaks liitumiseks tööturuga (nii teadmiste ja oskuste kogumise perspektiivist kui ka erinevate tunnistuste näol), teisalt luuakse õppeasutustes suhteid eakaaslastega, kes toetavad noore kujunemist sotsiaalse isiksusena. Mitte vähem tähtis pole koolis töötav personal, kes saab vajadusel märgata abivajajat (ka siis, kui see ise abi ei otsi), toetada teda ning leida võimalikud viisid tema aitamiseks. Uuringust selgus, et eriti pärast koroonakriisi aastaid ning distantsõpet on koolides eriti puudus sotsiaalpedagoogidest ning psühholoogidest, kes suudavad tekitada noortega usaldusliku suhte.

Tähtis on toetada neid noori, kelle haridustee ei kulge sujuvalt ning **leida võimalusi ning abi nende haridusasutustes hoidmiseks ning jätkamiseks**. Nii intervjuueeritud võtmeisikute kui ka noorte endi intervjuudest nähtus, et kui noor on haridusteelt välja langenud, on tema tagasipöördumine vaevaline. Osalt on kooli naasmine raske seetõttu, et uus õppeasutus võib tunduda pelutav, aga teisalt sellepärast, et noored loodavad sukelduda tööturule. Gümnaasiumist (või suisa põhikoolist) välja langenud noorel on aga töö leidmine eriti keeruline, kuna tal puudub nii haridus kui ka kogemus, pahatihti on tegemist ka alaealistega, kellele kehtivad töölevõtmisel erinõuded. Seega on väga tähtis suunata noor kas haridusse või erinevatele koolitustele, mis **tõstaks tema kvalifikatsiooni**.

Uuringus läbiviidud intervjuudest selgus, et üks kriitilisemaid komistuskive noore arengus on usaldusliku täiskasvanu puudumine. Sageli pole tegemist pelgalt inimeste puudumisega vajalikel ametikohtadel (kuigi ka seda võib juhtuda), vaid teatud usalduskriisiga institutsioonide või täiskasvanute suhtes üldisemalt. Pahatihti on kõrvalejätetud noor madala enesehinnanguga, peab end oma hädades ise süüdi ning ei soovigi abi otsida. Tuvastasime uuringus, et usalduslikku suhet ei looda vaid psühholoogiga: selleks võis olla noorsootöötaja, Töötukassa juhtumikorraldaja, sotsiaalpedagoog, treener või klassijuhataja. Oluline oli aidata noor tagasi n-õ reele ja täiskasvanu oli ühenduslüli võrgustikuga, mida noor vajab (tööandja, Töötukassa, psühholoog, töövõimetuse määraja). Seega võiks ja peaks kohalikud omavalitsused panustama **võrgustike loomisele**, mis aitavad noortel leida abi ühe inimese kaudu, kes tunneb piisavalt selle võrgustiku teisi lüüsid, et suunata noor õigesse kohta. Noort ei peaks saatma pelgalt teise ametniku ukse taha, vaid püüdma KOV võrgustike kaudu võimalikult palju ise aidata ehk KOVis pöörama tähelepanu just esmatasandi rolli juurutamisele (koolituste vms näol).

Leiame, et KOV spetsialistid peaks võimalikult palju suutma ja oskama **noorte agentsust jõustada ning toetada**, suunates ta erinevatesse huvitegevustesse ja vajadusel haridusse (sh huviharidusse ja täiendusharidusse). Tähtis on noortele teadvustada juba põhikoolis erinevaid arengutsenaariume ja võimalikke karjäärivalikuid, rõhutades hariduse olulisust tööturule

sisenemisel. Samuti on oluline erinevate koolitusvõimaluste ja toetusmeetmete pakkumine tööturule sisenemisel.

Kõikide eelpoolnimetatud meetmete eelduseks on aga ka **väga tihe koostöö omavalitsusüksuste vahel, tegevuste kooskõlastamine, tagasiside andmine ning infovahetus**. Noor ei peaks tundma end üksi – erinevad KOV asutused peaksid teda toetama ning võimalusel püüda leida lahendus enda võrgustiku kaudu (selmet noor teise ametniku ukse taha saata). See aga tähendab, et ka ükski KOV asutus ei tohiks olla üksik saar, vaid võimaldama noortele tuge pideva infovahetuse ning koostöö raames.

6. Viidatud allikad

- Bacchi, C. (2012). *Introducing the 'What's the Problem Represented to be?' approach*. In A. Bletsas & C. Beasley (Eds.), *Engaging with Carol Bacchi: Strategic interventions and exchanges* (pp. 21–24). University of Adelaide Press.
- Chevalier, T. (2016). Varieties of youth welfare citizenship: towards a two- dimension typology. *Journal of European Social Policy*, 26(1), 3– 19.
- Esping- Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*, Polity Press.
- European Commission (2017). European semester thematic factsheets: Active labour market policies. Publications Office of the European Union.
- Gallie, D., & Paugam, S. (Eds) (2000). *Welfare regimes and the experience of unemployment in Europe*. Oxford University Press.
- Garrizmann, J. L., Häusermann, S., & Palier, B. (2017). *WoPSI - The world politics of social investment*. Concept paper.
- Hemerijck, A. (2015). The quiet paradigm revolution of social investment'. *Social Politics*, 22(2), 242– 256.
- Kohli, M. (1986). The world we forgot: A historical review of the life course. In V. W. Marshall (Ed.), *Later life: The social psychology of ageing*. Sage.
- Lauri, T., & Unt, M. (2021). Multiple routes to youth well-being: a qualitative comparative analysis of buffers to the negative consequences of unemployment. In M. Unt, M. Gebel, S. Bertolini, V. Deliyanni-Kouimtzi & D. Hofäcker (Eds.), *Social exclusion of youth in Europe: The multifaceted consequences of labour market insecurity* (pp. 81-112). Policy Press.
- Leisering, L. & Leibfried, S. (1999). *Time and poverty in Western welfare states: United Germany in Perspective*. Cambridge University Press.
- Maiztegui-Oñate, C., Moro, A., Solabarrieta, J., Roosalu, T., Taru, M., & Santibáñez, R. (2019) *Encouraging lifelong learning for an inclusive and vibrant Europe: Report on successful educational programmes based on national case studies*. https://h2020enliven.files.wordpress.com/2021/08/enliven-d1.2_revised-feb-2020.pdf
- Morel, N., Palier, B., & Palme, J. (Eds) (2012). *Towards a social investment welfare state? Ideas, policies and challenges*. Policy Press.
- Perekonnaseadus (1994). Riigi Teataja: <https://www.riigiteataja.ee/akt/686631>
- Perehüvitiste seadus (2018). Riigi Teataja: <https://www.riigiteataja.ee/akt/128122017062>
- Servinski, M., Kivilaid, M., & Tischler, G. (2019). Omavalitsusüksuste rahvastik ja noored. In E. Telpt, M. Servinski, M. Kivilaid & G. Tischler (Eds.), *Eesti piirkondlik areng 2018. Noored Eestis* (pp. 8-25). Eesti Statistikaamet.

- Tammur, A. (2019). Siserände suundumused maakondades. In E. Telpt, M. Servinski, M. Kivilaid & G. Tischler (Eds.), *Eesti piirkondlik areng 2018. Noored Eestis* (pp. 26-38). Tallinn: Eesti Statistikaamet.
- Tasuja, M. (2019). Noorte osalus vabaajategevuses ja noorsootöös. In E. Telpt, M. Servinski, M. Kivilaid & G. Tischler (Eds.), *Eesti piirkondlik areng 2018. Noored Eestis* (pp. 68-80). Eesti Statistikaamet.
- Telpt, E. (2019). Noorte osalus hariduses ja tööturul. In E. Telpt, M. Servinski, M. Kivilaid & G. Tischler (Eds.), *Eesti piirkondlik areng 2018. Noored Eestis* (pp. 40-56). Eesti Statistikaamet.
- Unt, M.; Gebel, M., Bertolini, S., Deliyanni-Koumitzi, V. and Hofäcker, D. (2021). Social Exclusion of Youth in Europe: The Multifaceted Consequences of Labour Market Insecurity. University of Bristol: Policy Press. DOI: [10.2307/j.ctv1sr6k9z](https://doi.org/10.2307/j.ctv1sr6k9z).
- Van de Velde, C. (2008). *Devenir Adulte: Sociologie comparée de la jeunesse en Europe*. PUF.
- Verloo, M., & Lombardo, E. (2007). Contested gender equality and policy variety in Europe: Introducing a critical frame analysis approach. In M. Verloo (Ed.), *Multiple meanings of gender equality: A critical frame analysis of gender policies in Europe*. Central European University Press.
- Verloo, M. (2005). Mainstreaming gender equality in Europe. A critical frame analysis approach. *The Greek Review of Social Research*, 117, 11–34.
- Walther A. (2006). Regimes of youth transitions: choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts. *Young Nordic Journal of Youth Research*, 14(2), 119– 139.